

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

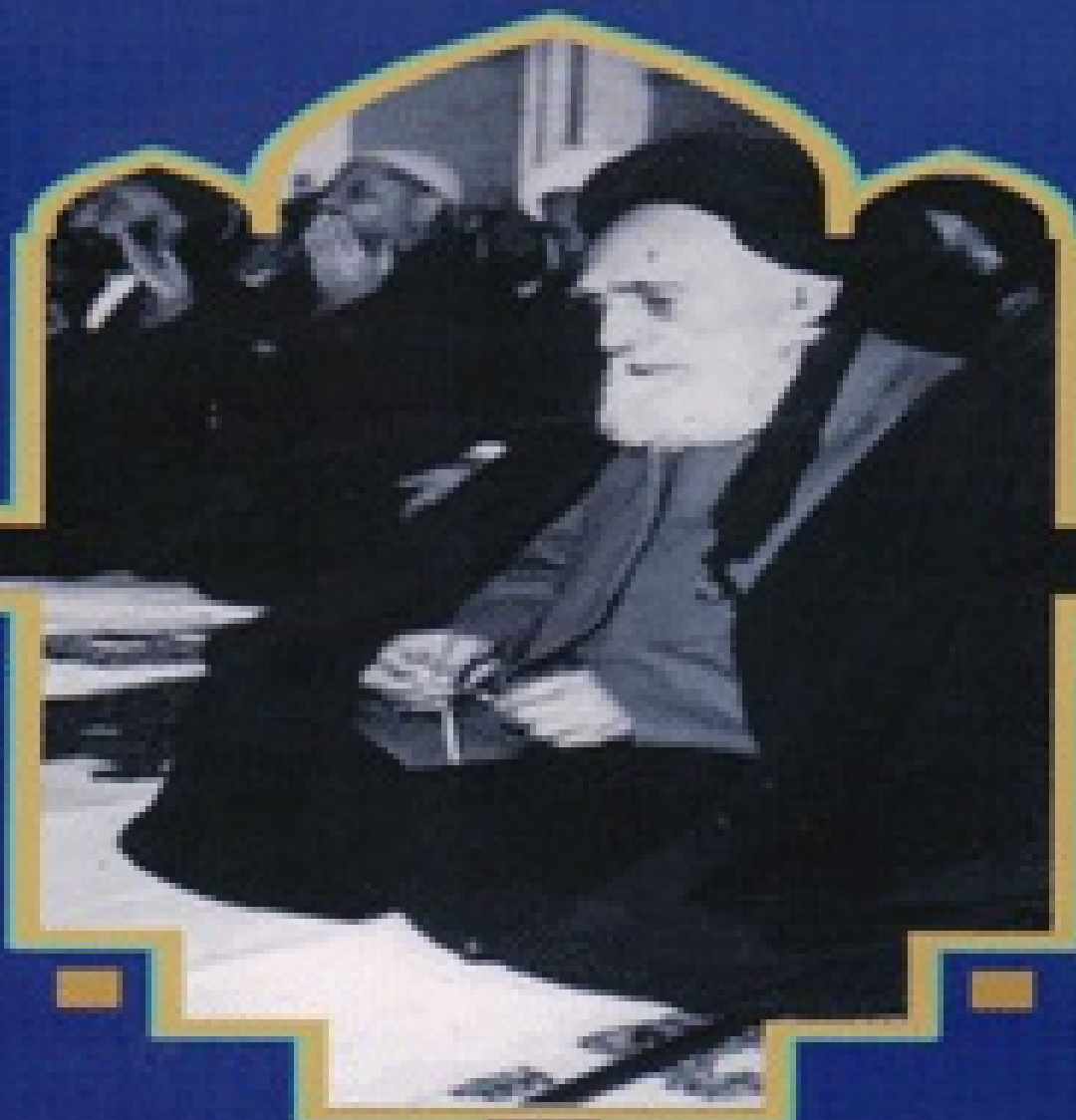
Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

گذری کوتاه بر زندگی نامه
آیت الله العظمی بهبهانی رحمته الله علیه

مهدی الزمخانی پور مطلوب
با همکاری: علیرضا نظیری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

گذری کوتاه بر زندگی نامه آیت الله العظمی بهبهانی

نویسنده:

عبدالرضا پور مطلوب

ناشر چاپی:

صبح امید دانش

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۷	گذری کوتاه بر زندگی نامه آیت الله العظمی بهبهانی
۷	مشخصات کتاب
۷	اشاره
۱۲	فهرست
۱۶	پیش درآمد
۳۶	ولادت
۳۸	نسب نامه و خاندان
۴۲	دوره اول تحصیل در بهبهان و اساتید وی
۴۶	دوره دوم تحصیل
۵۱	هجرت دوم؛ اقامت کوتاه در عتبات عالیات
۵۲	هجرت سوم؛ سکونت (۲۳) ساله در رامهرمز
۵۶	هجرت چهارم؛ بازگشت به عتبات عالیات
۵۹	مراجعت به ایران و مجاهدت و فعالیت علمی در مقام مرجعیت دینی
۶۱	سکونت در اهواز و کوششهای علمی، اجتماعی در جایگاه مرجع دینی
۶۴	مهاجرت های علمی تابستانه به استان های لرستان، خراسان و اصفهان
۶۴	اشاره
۷۰	الف؛ درخواست آیات و مراجع عظام قم برای سکونت در آنجا
۷۱	ب؛ درخواست آیات و علمای اصفهان برای سکونت در آن جا
۷۳	تربیت یافتگان مدرسه و مکتب آیت الله معظم (قدس سره)
۷۹	آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) از دیدگاه عالمان دین، اندیشمندان و محققان
۸۶	فضایل سجایای اخلاقی و سلوک رفتاری آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره)
۹۷	تألیفات آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره)
۱۱۲	فعالیت های دینی اجتماعی با جهت گیری سیاست ورزی

۱۲۰ خدمات عمومی و مردمی

۱۲۰ اشاره

۱۲۱ الف: خدمات عمرانی

۱۲۴ ب: خدمت رسانی به مدرّسان فضلا و طلباب حوزه علمیه

۱۲۵ پ: تأسیس بنیادهای اسلامی با هدف ترویج مکتب اسلام و نیروسازی

۱۲۶ ت: توجه جدی و مستمر به مسأله تبلیغ دین

۱۳۰ ارتحال

۱۳۶ منابع

۱۴۰ درباره مرکز

گذری کوتاه بر زندگی نامه آیت الله العظمی بهبهانی

مشخصات کتاب

سرشناسه: پور مطلوب، عبدالرضا، 1346-

عنوان و نام پدیدآور: گذری کوتاه بر زندگی نامه آیت الله العظمی بهبهانی / عبدالرضا پور مطلوب: با مقدمه علیرضا عظیمی فر

مشخصات نشر: قم انتشارات صبح امید دانش 1401 .

مشخصات ظاهری: 131 ص.؛ 9×19 س م.

شابک : 978-622-94920-1-7

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه: ص. [129] - 131.

موضوع: بهبهانی، سیدعلی، 1264 1353.

موضوع: مجتهدان و علما - ایران - سرگذشتنامه

'Ulama -- Iran -- Biography

شناسه افزوده: عظیمی فر علیرضا 1343 - مقدمه نویس

رده بندی کنگره: 55/3BP

رده بندی دیویی: 297/998

شماره کتابشناسی ملی: 8925386

ص: 1

اشاره

گذری کوتاه بر زندگی نامه آیت الله العظمی بهبهانی

عبدالرضا پور مطلوب

با مقدمه علیرضا عظیمی فر

ص: 3

سرشناسه: پور مطلوب، عبدالرضا، 1346-

عنوان و نام پدیدآور: گذری کوتاه بر زندگی نامه آیت الله العظمی بهبهانی / عبدالرضا پور مطلوب: با مقدمه علیرضا عظیمی فر

مشخصات نشر: قم انتشارات صبح امید دانش 1401 .

مشخصات ظاهری: 131 ص.؛ 9×19 س م.

شابک: 978-622-94920-1-7

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. [129] - 131.

موضوع: بهبهانی، سیدعلی، 1264 1353.

موضوع: مجتهدان و علما - ایران - سرگذشتنامه

'Ulama -- Iran -- Biography

شناسه افزوده: عظیمی فر علیرضا 1343 - مقدمه نویس

رده بندی کنگره: 55/3BP

رده بندی دیویی: 297/998

شماره کتابشناسی ملی: 8925386

صبح امید

گذری کوتاه بر زندگینامه آیت الله العظمی بهبهانی

. مؤلف: عبدالرضا پور مطلوب

. با مقدمه علیرضا عظیمی فر

. ناشر: انتشارات صبح امید دانش

. امور فنی چاپ: محمد حسین قنبری

. طراح جلد و صفحه آرا: رضا فریدی

. نوبت چاپ : اول / 1401 ش - قطع : پالتویی

. شمارگان: 1000 نسخه

. شابک: 978-622-94920-1-72

. قیمت 100000 تومان

حق چاپ محفوظ است

o مرکز پخش قم - بلوار معلم - مجتمع ناشران .

طبقه دوم - واحد 217 - تلفن 02537842517 :همراه: 09394131266 - 09190183866

ص: 4

پیش درآمد...9

ولادت...29

نسبنامه و خاندان...31

دوره اول تحصیل در بهبهان و اساتید وی35

دوره دوم تحصیل...39

هجرت دوم؛ اقامت کوتاه در عتبات عالیات...44

هجرت سوم؛ سکونت (23) ساله در رامهرمز...45

هجرت چهارم؛ بازگشت به عتبات عالیات...49

مراجعت به ایران و مجاهدت و فعالیت علمی در مقام مرجعیت دینی...52

سکونت در اهواز و کوششهای علمی اجتماعی در جایگاه مرجع دینی...54

ص:5

مهاجرت‌های علمی تابستانه به استان‌های لرستان، خراسان و اصفهان...57

الف؛ درخواست آیات و مراجع عظام قم برای سکونت در آنجا...63

ب؛ درخواست آیات و علمای اصفهان برای سکونت در آنجا...64

تربیت یافتگان مدرسه و مکتب آیت الله معظم (قدس سره)...66

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) از دیدگاه عالمان دین، اندیشمندان و محققان...72

فضایل سجایای اخلاقی و سلوک رفتاری آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره)...79

تألیفات آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره)...90

فعالیت‌های دینی / اجتماعی با جهت‌گیری سیاست‌ورزی...105

خدمات عمومی و مردمی...113

الف خدمات عمرانی...114

ب: خدمت‌رسانی به مدرّسان فضلا و طلاب حوزه علمیه...117

پ: تأسیس بنیادهای اسلامی با هدف ترویج مکتب اسلام و نیروسازی...118

ص: 6

ت: توجه جدی و مستمر به مسأله تبلیغ دین... 119

ارتحال... 123

منابع... 129

ص: 7

بی شک همواره عالمان راستین دینی به عنوان معلمان، مربیان، هادیان و مبلغان دین و شریعت کوشیده اند تا آموزه های برگرفته از کتاب خدا/قرآن کریم و روایات حضرات معصومین (علیه السلام) را بی هیچ زیادتی و کاستی و تحریف و تأویل ناصحیح به جامعه بزرگ اسلامی بیاموزند و برسانند.

تاریخ بیش از 1200 ساله غیبت آخرین ولی و حجت برگزیده الهی مهدی آل محمد(صلی الله علیه وآله وسلم) با فراز و فرود فراوان از کارنامه

ص: 9

زرین و درخشان محدثان، مفسران، متکلمان، و فقیهان، مذهب شیعه / امامیه حکایت و روایت روشنی دارد. روایتی مشحون از جنبش و کوشش خستگی ناپذیر همراه با رنج و مشقت، خودگذشتگی و بردباری، جانفشانی و شهادت طلبی در راه تبلیغ، ترویج و تحکیم اعتقادات استوار و پایدار پیروان مذهب امامیه .

چنین بوده است که خداوند - دانا و آگاه - در آیاتی از دفتر وحی مقام علم آموزی و دانش افزایی را ستوده و عالمان و دانشمندان را ارج نهاده است و اینگونه می فرماید: «... قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۗ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ»؛ «... بگو آیا آنان که دانند و آنان که نمیدانند با هم برابرند؟ شک نیست که تنها خردمندان پند می

پذیرند»(1) و فرموده است: « شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ »؛

« خداوند برپا دارنده عدل و داد گواهی می دهد که جز او خدایی نیست و فرشتگان و دانشمندان نیز گواهی می دهند خدایی نیست جز او»(2) و باز فرموده است: «... إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ...»؛ «همانا در میان بندگان خداوند تنها دانشمندانند که از او می ترسند...»(3).

اما از دیگر سو: در کهن ترین منابع حدیثی از زبان و بیان نورانی و گهر بار رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) و جانشینان شایسته اش اخباری به دست ما رسیده است

که بیانگر نقش و جایگاه علم و عالم در

ص: 11

1- زمر / 9

2- آل عمران / 18

3- فاطر / 28

نظام زندگی فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی بشر است. تردیدی نیست که سخن گفتن و گفت و گو در این باره به یک مجال و مقال دیگر نیاز دارد؛ ولی اقتضای حال قلم این نوشتار بجا میدانند تا به برخی از احادیث در این زمینه و عرصه اشاره ای گذرا داشته باشد:

حدیث اول؛ در خبری که از حضرت صادق (علیه السلام) به دست ما رسیده چنین آمده است که آن جناب فرمودند: « عن ابی عبدالله (علیه السلام) قال: «انَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَذَلِكَ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورِثُوا دَرَاهِمًا وَلَا دِينَارًا وَإِنَّمَا أُورِثُوا أَحَادِيثَ مِنْ أَحَادِيثِهِمْ فَمَنْ أَخَذَ بِشَيْءٍ مِنْهَا فَقَدْ أَخَذَ حِطًّا وَإِفْرًا فَانظُرُوا عِلْمَكُمْ هَذَا عَمَّنْ تَأْخُذُونَهُ فَإِنَّ فِيْنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فِي كُلِّ خَلْفٍ

ص: 12

عُدُولاً يَنْفُونَ عَنْهُ تَحْرِيفَ الْعَالِينَ وَانْتِحَالَ الْمُبْطِلِينَ وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِينَ»

1. توضیح: عبارت «انتحال المبطلین» در روایت بالا ترکیبی از واژه انتحال به مبنای چیزی را از کسی برای خود ادعا کردن»، «شعر یا سخن دیگری را برای خود ادعا نمودن»، «خود را به مذهب یا قبیله ای منسوب ساختن»، «سخن دیگری را به خود نسبت دادن امروز انتحال به سرقت علمی یا دستبرد فکری گفته و به کار برده میشود. 1 مبطلین به معنای باطل گرایان یا مخربان و خراب کاران است و مفاد ترکیبی انتحال المبطلین درباره کسانی به کار برده میشود که رأی و ایده و اندیشه و عقیده ای را به خود نسبت میدهند تا آن را خراب و باطل گردانند و در روایت شریف احتمال می‌رود یکی

از دو برداشت از عبارت یاد شده مراد باشد.

1. افرادی که اعتقاد و ایمانی به آیین اسلام ندارند لکن خود را به اسلام نسبت میدهند یا مطلبی که از دین نیست به آن می‌بندند.

2. کسانی که کتاب خدا قرآن کریم و روایات حضرات معصومین (علیهم السلام) را با رأی و عقیده و سلیقه شخصی معنا و تفسیر میکنند و در حقیقت به معنا و مفاد درست آن دستبرد می‌زنند و آن را تحریف مینمایند.

ص: 13

به راستی و درستی عالمان وارثان پیامبرانند زیرا پیامبران درهم (پول نقره) و دینار (طلا) به ارث باقی نگذارند و تنها احادیثی (سخنانی) از احادیث شان را بجا نهادند هر که چیزی (نکته ای) از آن احادیث فرا گیرد بی شک سود و بهره بسیاری (به دست آورده) گرفته است، پس بنگرید دانش خود را از که فرا میگیرید (و می جوئید) ، چون در خاندان ما اهل بیت (علیهم السلام) در هر عصر جانشینان عادل هستند که تحریف غالیان و به خود بستگی خراب کاران و تأویل (نادرست بی قاعده و ضابطه) نادانان از

دین را برمی دارند (و از آن باز می دارند) (1).

حدیث دوم: « عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا فَقَهَّهُ فِي الدِّينِ »

حضرت صادق (علیه السلام) فرمودند: «وقتی خداوند خیر بنده ای را، خواهد او را در دین دانا و آگاه گرداند» (2).

حدیث سوم: عن ابي عبد الله (عليه السلام) قال: الْعُلَمَاءُ أَمَنَاءٌ وَالْأَنْبِيَاءُ حُصُونٌ وَالْأَوْصِيَاءُ سَادَةٌ وَفِي رِوَايَةٍ أُخْرَى الْعُلَمَاءُ مَنَارٌ وَالْأَنْبِيَاءُ حُصُونٌ وَالْأَوْصِيَاءُ سَادَةٌ.

عالمان امانت دارانند و پرهیز کاران دژهای استوار (مذهب اند) و جانشینان

ص: 15

1- کافی کلینی، ج 1، کتاب فضل العلم، باب صف العلم وفضله و فضل العلماء، صفحه 32، ح 2.

2- الکافی، ج 1، کتاب فضل العلم، صفحه 32، ح 3 همان 3/2.

(برگزیده الهی در میان مردم) سروراند و در روایت دیگر اینگونه گزارش گردیده: عالمان چراغهای نورافشان و فروزانند و پرهیزکاران دژها و جانشینان سروراند(1).

حدیث چهارم: «عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَجُلٌ رَأَوِيَهُ حِدِيثُكُمْ يَبِثُ ذَلِكَ إِلَى النَّاسِ وَيُشَدِّدُهُ فِي قُلُوبِ شِيعَتِكُمْ وَ لَعَلَّ عَابِدًا مِنْ شِيعَتِكُمْ لَيْسَتْ لَهُ هَذِهِ الرَّوَايَةُ أَيُّهُمَا أَفْضَلُ قَالَ رَأَوِيَهُ حِدِيثَنَا يَبِثُ فِي النَّاسِ وَيُشَدِّدُ فِي قُلُوبِ شِيعَتِنَا أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ»

معاویه بن عمار: گوید به ابی عبدالله (امام صادق) (علیه السلام) گفتم: «مردی است که

از شما روایت بسیار حکایت میکند و میان مردم انتشار می دهد و در دل آنان و شیعیان استوار میسازد و چه بسا عابدی از شیعیان شما که (در نقل)

ص: 16

1- همان، ح/9

روایات چون او نباشد، کدامیک برترند؟ حضرت فرمودند: آنکه حدیث ما را حکایت و به آن دل‌های شیعیانمان را استوار کند از هزار عابد برتر است (1).

حدیث پنجم: «عن أبي عبد الله (عليه السلام) قال قال رسول الله (صلى الله عليه وآله): مَنْ سَلَكَ طَرِيقاً يَطْلُبُ فِيهِ عِلْماً سَلَكَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقاً إِلَى الْجَنَّةِ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أجنحتها لَطالِبِ الْعِلْمِ رِضاً بِهِ وَإِنَّهُ يَسْتَغْفِرُ لَطالِبِ الْعِلْمِ مَنْ فِي السَّمَاءِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ حَتَّى الْحَوْتِ فِي الْبَحْرِ وَفَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ النُّجُومِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ وَإِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورَثُوا دِيناراً وَلا دِرهماً وَلكِنْ وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ مِنْهُ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرٍ.»

ص: 17

1- همان باب ثواب العالم والمتعلم، ح / 9.

از حضرت صادق (علیه السلام) نقل شده که رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) فرمودند: آنکه به راهی رود که در آن دانش می جوید، خداوند به سوی، بهشت راه دهد و همانا فرشتگان با خشنودی بال های خود را برای طالبان علم پهن نمایند و هرکه در آسمان و زمین و حتی ماهیان در دریا است برای طالبان علم در خواست آمرزش میکنند و برتری عالم بر عابد همانند برتری ماه در شب چهاردهم بر دیگر ستارگان است و به

درستی و راستی عالمان وارثان پیامبرانند همانا پیامبران دینار و درهمی به ارث باقی نگذارند و لکن دانش از خود به ارث میگذاشتند پس کسی که از دانش (پیامبران و عالمان) چیزی فرا گیرد سود و بهره بسیاری گرفته (و به دست آورده است) (1).

ص: 18

1- همان.

بدین سان بر پایه آموزه های دینی آشنایی و آگاهی از تاریخ زندگی نامه و حیات علمی و معنوی عالمان دین شناس و خادمان به کتاب خدای / قرآن کریم و سنت نبوی و علوی (علیه السلام) سبب ارج گذاری به مقام علم و قدرشناسی از منزلت عالم خواهد بود.

اینک یکی از شخصیت های علمی و معنوی از میان فقها و مراجع عظام تقلید جهان تشیع در قرن اخیر مرحوم آیه الله العظمی آقا میر سید علی موسوی بهبهانی (رحمه الله) است.

این شخصیت والا- مقام در طول حیات طیبه خود با آفرینش و نگارش کتابهای ارزشمند و سودمند در حوزه علوم مختلف اسلامی - فقهی، اصولی، ادبی، تفسیری. حدیثی با جهت اعتقادی / کلامی - کوشیده و توانسته اند رسالت بزرگ الهی - دینی خویش را در جایگاه یک فقیه و مرجع علمی در جهان

ص: 19

اسلام نشان دهند و با سلوک و رفتار معنوی/روحانی به نیکوترین اعمال و افعال آراسته نمایند و الگو و نمونه ای آشکار از عالمان راستین تاریخ مذهب تشیع در عصر حاضر را به نسل امروز و آینده یاد آور شوند.

پس بجا و رواست تا عموم مردم متدین و مؤمن از همه اصناف و طبقات جامعه فرهیخته علمی و دانش دوست عمومی که درباره نظریه ها و اندیشه ها و راه و مرام اخلاقی و معنوی این فقیه پارسا و پرهیز کار بیش تر، بهتر و عمیق تر بدانند و آشنا گردند.

آنچه در وجیزه پیش روی خوانندگان ارجمند قرار گرفته نما و تصویری کوتاه از زندگی نامه پر بار مرحوم آية الله العظمی آقا میرسید علی موسوی بهبهانی (رحمه الله) است که به قلم پژوهشگر گرامی جناب آقای عبدالرضا پور مطلوب (زید عزه) از خامه به جامه درآمده است.

ص: 20

امید می‌رود این متن کوتاه توانسته باشد در شناساندن ابعاد جایگاه علمی و معنوی آیه الله معظم (رحمه الله) و اقناع خوانندگان مشتاق و علاقه مند به مقصد و مقصودش رسیده باشد.

در پایان لازم میدانم از تلاش نویسنده محترم و حمایت و مساعدت خالصانه و مشفقانه سلاله السادات حاج سید نورالدین مجتهدزاده (زید عزه) متولی ارجمند مدارس علمیه آیه الله العظمی بهبهانی (رحمه الله) به سهم خود قدردانی نمایم و برای آن عزیزان از خداوند متعال به دعای محمد و آل محمد (علیهم السلام) عمر با عزت و برکت خواستارم.

سپاس در آغاز و انجام هر کار خداوند راست.

علیرضا عظیمی فر

مدیر علمی گروه

تحقیق و تدوین آثار آیه الله العظمی بهبهانی (رحمه الله)

ص: 21

بی شک همیشه و پیوسته عالمان دین در طول دوران غیبت برگزیده الهی امام و حجت حق « مهدی آل محمد » (علیه السلام) چونان چراغی فروزان و اقیانوسی بی کران ، کوشیده اند آموزه های والای قرآن کریم و روایات صادره از زبان و بیان نورانی حضرات معصومین (علیهم السلام) را به عموم طبقات و اصناف جامعه بزرگ اسلامی تعلیم دهند و جان های آماده و تشنه شناخت معارف بلند اسلامی و شیعی را سیراب سازند و به عنوان معلمان و مفسران کوشا و پارسا به راه حق رهنمون شوند.

ص: 23

در دوره طولانی (1200 ساله) غیبت، مردم با تعلیم، تربیت و هدایت عالمان سخت کوش و مجاهد و مبارزه، دین حق را شناخته و از آسیب و انحراف فکری، اعتقادی، اخلاقی و رفتاری مصون مانده اند بدینسان در آیات قرآن کریم و روایات حضرات معصومین (علیهم السلام) جایگاه علم آموزی و دانش افزایی و نقش عالمان پارسا و به دور از زخارف دنیا بسیار مورد تکریم، تعظیم و ستایش قرار گرفته است. چنانچه در آیتی از کلام وحی می خوانیم (... يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ...)، «... خداوند کسانی را که ایمان آورده و کسانی را که از دانش بهره یافته اند به درجات (بزرگی)، برتری دهد...» (1) و در آیه دیگری می خوانیم: (... إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ

ص: 24

الْعُلَمَاءُ...»، «... همانا در میان بندگان خداوند تنها دانشمندانند که از او می هراسند...» (1).

از رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) نقل است که فرمودند: «إِنَّ مَثَلَ الْعُلَمَاءِ فِي الْأَرْضِ كَمَثَلِ النُّجُومِ فِي السَّمَاءِ يُهْتَدَىٰ بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ فَإِذَا انْطَمَسَتْ أَوْشَكَ أَنْ تَضِلَّ الْهَدَاةُ» (2) «به راستی که مثل عالمان در زمین چون مثل ستارگان در آسمان است که در تاریکیهای خشکی و دریا، بدان راه می جویند و همین که

ص: 25

1- فاطر (35)، آیه 28.

2- شهید، ثانی منیة المرید، ص 104. منابع دیگر را در منیة المرید، چنین یافتیم. «الترغیب و الترهیب» ج 1 / 100 - 101؛ مجمع الزوائد، ج 1 / 100 / 121؛ «کنز العمال 10 / 151، الحدیث ج 28769؛ «الفقیه و المتفقہ» ج 2 / 70؛ «مسند أحمد» ج 2 / 157/3؛ مع اختلاف فی بعض الألفاظ.

ستارگان نهان شدند چه بسا ره یافتگان نیز را گم کنند».

و نیز فرمودند: «عُلْمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ»⁽¹⁾، «دانشمندان اُمت من، همانند پیامبران بنی اسرائیل هستند».

هم چنین رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) فرمودند: «رَحِمَ اللَّهُ خُلَفَائِي، فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ خُلَفَاؤُكَ؟ قَالَ: الَّذِينَ يُحْيُونَ سُنَّتِي وَ يُعَلِّمُونَهَا»⁽²⁾، «خداوند جانشینانم را

ص: 26

-
- 1- همان، ص 182 منابع دیگر را در منیة المرید، چنین یافتیم تحریر الأحكام الشرعية، 1/3؛ تذكرة الأولیاء 9 عوالی اللالی 4/77؛ بحار الأنوار، 2/22، ح 67.
- 2- همان، ص 101 و 102. منابع دیگر را در منیة المرید، چنین یافتیم. «من لا یحضره الفقیه»، 4/302 «الترغیب والترهیب»، 1/110؛ «المحدث الفاضل»، 163؛ «شرف اصحاب الحدیث»، 31؛ «جامع بیان العلم وفضله»، 1/55؛ «تحریر الأحكام الشرعیة»، 1/2؛ «کنز العمال»، 10/299، ح 29208 و 29209 و 10/221 ح 29167؛ «مجمع الزوائد»، 1/126؛ «امالی الصدوق»، 152؛ «معانی الأخبار»، 374؛ بحار الأنوار، 2/144.

رحمت کند، آنگاه گفته شد؛ ای رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم)؛ جانشینان تو چه کسانی هستند؟ فرمودند: کسانی که سنت ام را زنده میدارند و آن را به بندگان خدا می-آموزند».

این نمی ازیم آموزه های آخرین دفترنامه وحی الهی و روایات اسلامی روشن می کند و نشان می دهد که جایگاه و نقش عالم دینی تا چه میزان در جامعه با عظمت مسلمانان، میتواند انعکاس ارزشمند و سودمندی پیدا کند.

یکی از چراغهای تابناک در میان دانشمندان و اندیش ورزان امامیه در یک صد سال اخیر شخصیت پرآوازه حضرت

ص: 27

آیت الله العظمی میرسید علی آقا موسوی بهبهانی (رحمه الله علیه) و با شهرت دیگر

« رامهرمزی » است بازتاب اندیشه افکار مترقی و ایده های نو بنیان علمی این عالم و مرجع دینی بزرگ در حوزه علوم مختلف اسلامی از وی شخصیتی برجسته و ممتاز

ساخته است از این رو شایسته است تا پیش از شناخت نظریه ها مبانی و اصول علمی ایشان، توجه خوانندگان ارجمند و جویندگان و پژوهشگران خردمند را به نمایی کلی و فهرست وار از زندگی نامه این دانشمند فرزانه و عالم نو اندیش معاصر، جلب نماییم.

ص: 28

فقیه، اصولی، ادیب، علاّمه مجاهد و مرجع دینی، آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی (قدس سره) با شهرت «موسوی رامهرمزی»⁽¹⁾ (قدس سره) در سال 1304 یا 1305 ه. ق = 1365 یا 1266 ه. ش⁽²⁾ در بهبهان از شهرهای استان خوزستان، دیده به جهان گشود. پدرش، آقا سید

ص: 29

1- برخی از رجال نویسان و مترجمان زندگی نامه دانشمندان امامیه آیت الله معظم (قدس سره) را به موسوی رامهرمزی معرفی کرده اند و سبب آن اقامت سی ساله ایشان در شهرستان رامهرمز از استان خوزستان بوده است.

2- آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی به روایت اسناد ساواک، ص 136. (دلیل ترجیح این قول در سال تولد آیت الله معظم (قدس سره) تأیید دست نوشته سند مورخ 1346/05/08 ه. ش ثبت شده در اداره ساواک استان اصفهان توسط خود ایشان است.

محمّد، از نوادگان سید عبدالله بلادی بحرینی و از علمای بهبهان بود. جدّ ایشان آقا سید علی معروف به مقدس (رحمه الله علیه)، از معاریف و سرشناسان شهرستان بهبهان نامیده شده اند؛ از این رو به آیت الله معظم (قدس سره) نیز به دلیل زهد، پارسایی و دوری از شهرت طلبی و زخارف دنیوی «آقا میرسید علی مقدس» گفته و به این نام معروف می گردد(1).

ص: 30

1- همان، صفحه 9 از مقدمه.

آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی (قدس سره) از نیا و نسب بسیار عالی و بلند بالایی برخوردار است. گزارش مترجمان و شرح حال نویسان در نسب نامه این فقیه بزرگ به شرح ذیل آمده است: «سید عبدالله ابن سید علی بن محمد بن عبدالله بن علی بن سید علوی بن محمد حسین غریفی بن حسن بن احمد بن عبدالله بن عیسی بن حمیس بن احمد بن ناصر الدین فقیه بن علی بن سلمان (سلیمان) بن ابوسلیمان بن جعفر بن موسی بن صالح بن محمد علی بن طاهر بن ابوالحسن علی بن حسن بن محمد العابد بن الإمام الهمام موسی الکاظم (علیه السلام)»⁽¹⁾

ص: 31

1- مهدوی، سید مصلح الدین، ارمغان اصفهان، 9 و 10 .

این خاندان به سادات بلادی شهرت دارند و اغلب در طول حیات با برکت شان از اهل فضل و دانش و از عالمان سرشناس و نامدار بوده اند. نیای بزرگ آیت الله آقا میر سید علی موسوی بهبهانی (قدس سره) به نام سید عبدالله (د/1282ه.ق) از عالمان نام آشنای بحرین بوده است (1). چگونگی مهاجرت این خاندان به بهبهان را چنین نوشته اند: «زمانی در منطقه بلاد (از روستاهای بحرین) گوهری از سلاله پاک رسول (صلی الله علیه وآله وسلم) و از نوادگان امام همام حضرت موسی بن جعفر (علیه السلام) دیده به جهان گشود و سید عبدالله نام گرفت. وی از خاندان «آل غریف» به شمار میرفت و نزد استادان عالی مقام حوزه علمیه بحرین بهره فراوان برد. آنگاه که خوارج (در قرن

ص: 32

1- همو، همان.

یازدهم هجری قمری) بر بحرین مسلط شدند. حاکمیت مستبدانه آنان موجب اذیت و آزار علمای آن دیار شد. از این رو، عده بسیاری از اساتید بزرگ حوزه علمیه آن سامان به کشورهای هم جوار از جمله ایران و عراق مهاجرت کردند سید عبدالله (رحمه الله) نیز همراه استادش، شیخ عبدالله بحرانی (د/1148 ه.ق) از شاگردان علامه محمد باقر مجلسی (د/1111 ه.ق) و نگارنده کتاب «عوالم العلوم والمعارف» به سوی بهبهان مهاجرت کرد وی در حالی قدم به بهبهان نهاد که عالمی پرهیزکار و فقیهی گران مایه بود». شیخ یوسف بحرانی که از شاگردان این مرد بزرگ بود، درباره اش می نویسد: «وی دانشمندی پرهیزکار، متقی، زاهد، عابد و یگانه مردی است که در عصر خویش، همتایی در تقوا ندارد و پس از وفات استادش . شیخ عبدالله

بحراني (رحمه الله) . عهده دار امامت جمعه و جماعت شهر بهبهان گردید»(1).

ص: 34

1- همان؛ صفحه های 9 و 10 از مقدمه، به نقل از نحوی، سید سیف الله، سیمای بهبهان، 79.

دوره اول تحصیل در بهبهان و اساتید وی

آیت الله العظمی آقامیر سید علی موسوی بهبهانی (رحمه الله) از دوره کودکی متناسب با سن و شرایط فراگیری علوم عصر خود اشتغال به تحصیل علم داشته است. دروس مقدماتی علوم اسلامی و حوزوی رایج را در بهبهان، تا (18) سالگی نزد مدرسان برجسته آن سامان همچون آیات عظام شیخ «عبدالرسول بهبهانی» شیخ «محمد علی ابن سلیمان معصومی بهبهانی» (رحمه الله)، سید «محمد ناظم الشریعة بهبهانی» (رحمه الله) و میرزا «محمد حسن بهبهانی» (رحمه الله) فرا گرفته است که گویا مدت استفاده از آیت الله میرزا محمد حسن بهبهانی (رحمه الله) بیشتر از سایر اساتید بوده است (1). آیات عظام و اساتید

ص: 35

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 171.

یاد شده هر یک سهم بزرگی در تعلیم و شکوفایی استعداد درونی، تربیت و سلوک اخلاقی مرحوم آیت الله معظم (قدس سره) داشته اند اما نکته مهم و قابل دقت که بجا است در مقال و مجالی فراخناک از آن بیشتر گفت و گو و به آن پرداخته شود موضوع تأثیر رابطه علمی شاگرد و استادی آیت الله معظم (قدس سره) با اساتید یاد شده است. اساتید آن دوره که اغلب از استوانه های بزرگ علمی تاریخ بهبهان بوده اند به ویژه آیت الله سید محمد ناظم الشریعه بهبهانی (رحمه الله) که مشهورترین فقیه و مجتهد آن دیار به شمار می رفته، همگی از شاگردان بی واسطه آیت الله علامه آقا شیخ محمد هادی تهرانی (قدس سره) (د/1321 ه.ق) نام برده شده اند (1) و بدون تردید اینان

ص: 36

1- رازی محمد، شریف گنجینه دانشمندان 243/3 و 245/3؛ دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 194.

از نخستین کسانی هستند که شعله های شور و اشتیاق آیت الله معظم (قدس سره) را به سمت و سوی افکار، ایده ها و مبانی آیت الله علامه آقا شیخ محمد هادی تهرانی (قدس سره) بارور ساخته اند (1). آیت الله سیّد محمّد ناظم الشریعة بهبهانی (رحمه الله) که از اجله مبرزترین شاگردان آیت الله علامه آقا شیخ محمد هادی تهرانی (قدس سره) بود و تا پیش از شهرت آیت الله بهبهانی (قدس سره) مشهورترین فقیه و مجتهد بهبهان محسوب می - شد؛ یکی از این اساتید است (2). هم چنین آیت الله شیخ عبدالرسول بهبهانی (رحمه الله) و آیت الله محمد حسن بهبهانی (رحمه الله) که سابقه تلمذ خود را خدمت استاد آیت الله علامه آقا شیخ محمد هادی تهرانی (قدس سره)، برای آیت الله معظم (قدس سره) زنده کرده بودند، موجب

ص: 37

1- مواساتیان، ماندنی، گفتاری درباره آیت الله بهبهانی و کتاب مصباح الهدایة، 118.

2- رازی محمّد، شریف گنجینه دانشمندان، 243.

شدند تا علامه ما به اشتیاق استفاده بیشتر از شاگردان، استاد راهی نجف اشرف گردد. (1) و آنگاه تحصیل در نجف اشرف است که استعدادهای خاص خدادادی وی را همچون حافظه قوی و هوش سرشار آیت الله معظم (قدس سره) بر هم نشینان و استادان وی آشکار می کند. (2).

ص: 38

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 171 و 194 .

2- شفیع، سید علی، گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 26 و 27.

آیت الله معظم (قدس سره) شوال (1) 1322 برابر با دی ماه 1283 از بهبهان به قصد ادامه تحصیل و دانش افزایی، به نجف اشرف وارد شدند. ایشان شش (6) سال در درس یگانه فقیه اصولی عصر، آیت الله العظمی آخوند ملا «محمد کاظم خراسانی» (رحمه الله علیه) (د 1329/ه.ق)، پدید آورنده کتاب گران سنگ «کفایة الاصول» که نامی آشنا برای محققان، مدرّسان و صاحب نظران حوزوی در سده اخیر است، شرکت میکنند. و از ذخایر علمی این فقیه پُرآوازه بهره‌های نظری در شناخت مبانی و اصول دانش فقه بر میدارند و هم چنین با شرکت در درس فقه دیگر فقیه کم مانند، حضرت آیت الله العظمی سید محمد

ص: 39

1- دوانی، علی، شرح، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 185.

«عروه الوثقی»، شرکت و سرمایه عظیمی از آراء و مبانی فقهی را فرا می گیرد. بی گمان در دوره شش ساله دوم تحصیل، شخصیت قوی و قویم آیت الله معظم در حوزه دانش فقه و اصول استواری لازم را پیدا می کند و به عنوان صاحب رأی و نظر نشان داده می شود. اما تأثیر افکار، اندیشه ها و مبانی اساتیدش در بهبهان و برگرفته از مرحوم آیت الله آقا شیخ محمد هادی تهرانی (قدس سره) هم چنان بر او غلبه داشت و متأثر از مبانی آن فقید سعید بود (1). این تأثیر روزافزون، روح جست و جوگر، و ذهن و فکر خلاق و نهاد کاوشگر آیت الله معظم (قدس سره) راه دیگری پیش روی وی باز می -

ص: 40

1- شفیعی سید، علی گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 9.

گذارد، و در ادامه راه مقصد و مقصود خود را با شرکت در درس آیت الله العظمی سید محسن حسینی کوه کمری (قدس سره) (د/1332 ه.ق) یکی از برجسته ترین و سرشناس ترین شاگردان مرحوم آیت الله علامه آقا شیخ محمد هادی تهرانی (قدس سره) دنبال

می نماید. به تصریح و تأکید اغلب تاریخ نویسان، بیشترین بهره و ثمره علمی آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در این مدت، از حضور در درس این استاد والا مقام بوده است. (1) هر چند هرگز توفیق درک محضر حضوری استاد علامه آیت الله آقا شیخ محمد هادی تهرانی (رحمه الله علیه) برای آیت الله معظم (قدس سره) پیش نیامد اما از اغلب شاگردان وی چه در بهبهان و چه در نجف اشرف

ص: 41

1- حسینی کوه کمری، آقا سید محسن، رساله امامت، مقدمه 18؛ مهدوی، سید مصلح الدین ارمان، اصفهان، 11؛ رازی، محمد شریف، گنجینه دانشمندان، 146 و 147.

بهره برد. به نقل خود آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) هنگامی که ایشان به نجف

اشرف وارد شدند (1322 ه.ق = 1283 ه.ش) حدود یک سال از ارتحال آیت الله علامه آقا شیخ محمد هادی تهرانی (قدس سره) می گذشت. (1) ایشان تأکید کردند من آن محقق بزرگ را اصلاً ندیده ام. (2) آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) پس از دوره پربار علمی شش ساله در نجف اشرف و فراگیری و دانش افزایی نزد اساتید سرآمد آن عصر سال (1328 ه.ق برابر با 1288 ه.ش) پس از نیل به عالی ترین مراتب علمی و کسب درجه اجتهاد و درایت و روایت از اساتید خود و مراجع طراز اول

ص: 42

1- حسینی کوه کمری آقا سید محسن، رساله امامت، مقدمه 18.

2- شفیع سیّد، علی گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 9.

حوزه مبارکه نجف اشرف به وطن مألوف خود شهرستان بهبهان باز می‌گردند و به تدریس و اقامه جماعت و سایر وظایف دینی می‌پردازند. گرچه مدت توقف آیت الله معظم بسیار اندک گزارش شده لکن در همین زمان اندک متأهل می‌شوند. (1) و دوباره قصد هجرت به عتبات عالیه کرده و پس از یک سال حضور در بهبهان مجدداً به قصد تحصیل، به نجف اشرف کوچ میکنند.

ص: 43

1- رازی محمد، شریف گنجینه دانشمندان، 147؛ مهدوی، سید مصلح الدین ارمغان اصفهان، 11.

هجرت دوم؛ اقامت کوتاه در عتبات عالیات

آیت الله معظم (قدس سره) سال (1289 ه. ش برابر با 1329 ه. ق) دیگر بار جهت ادامه مطالعات و تحقیقات خود عازم عتبات عالیه می شوند. اما به دلیل بیماری در همان سال که بیشتر به خاطر نامساعد بودن آب و هوای گرم شهر نجف اشرف یاد شده، نمی توانند بیش از يك (1) سال در عراق بمانند و به اجبار به ایران برمی گردند. [\(1\)](#) و پس از بازگشت به شهر بهبهان به مدت هفت (7) سال به تدریس علوم مختلف اسلامی و انجام وظایف دینی و خدمات مردمی میپردازند.

ص: 44

1- مهدوی، سید مصلح الدین ارمغان اصفهان 11.

هجرت سوم؛ سکونت (23) ساله در رامهرمز

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) به درخواست گروهی از شاگردان ممتاز آیت الله العظمی سید محسن کوه کمری (قدس سره) تصمیم می‌گیرند برای سومین بار عازم نجف اشرف شوند. این اتفاق در سال (1299 ه. ش برابر 1338 ه. ق) با تهیه منزل به وسیله یکی از تجار بهبهان (مرحوم حاج باقر بهبهانی (رحمه الله)) و تأمین هزینه های زندگی ایشان محقق می‌گردد. پس از اقامتی کوتاه در نجف اشرف به ایران برمی‌گردند تا خانواده خود را نیز به نجف ببرند. وقتی همراه همسر به سوی عراق حرکت می‌کنند، همسر مکرّمه ایشان در مسیر راه بهبهان. اهواز در شهر رامهرمز، بیمار می‌شود. و برای معالجه ایشان در آن شهر می‌مانند به دلیل تقارن زمان با فصل تابستان و گرمای نجف اشرف و نیز نابسامانی اوضاع داخلی

عراق و اعتصاب در شهر نجف اشرف (1)، یکی از روحانیون شهر رامهرمز (مرحوم حجة الإسلام المسلمین سید عبدالله طباطبائی (رحمه الله) (د / 1308 ه.ش) که از روحانیون خدوم، مردمی و فعال آن منطقه و شهرستان باغملک بوده از آیت الله معظم (قدس سره) دعوت میکند تا بهبودی شرایط جسمی همسر مکرمه شان در قریه بیلاقی مال آقا در دو فرسخی شهر رامهرمز اقامت نمایند. و از دیگر سو؛ مؤمنین و متدینین شهر چون از اقامت آیت الله معظم (قدس سره) با خبر میشوند اصرار و درخواست میکنند تا جهت ارشاد آنان در آنجا ماندگار شوند. ایشان در پاسخ به مردم دین دار و شریعت مدار رامهرمز، شرط ماندن و یا رفتن به عتبات عالیات را، بر استخاره میگذارد که استخاره با رفتن به

ص: 46

1- رازی، محمد شریف، گنجینه دانشمندان، 147 .

عتبات موافقت نکرده و تصمیم می گیرند در رامهرمز اقامت نمایند.⁽¹⁾ بدین سان سرنوشت زندگی آیت الله معظم به اراده الهی در راه و مسیر دیگری رقم می خورد و از سال (1339 ه. ق برابر با 1299 ه. ش) تا سال (1361 ه. ق برابر با 1321 ه. ش) حدود 23 در رامهرمز ساکن می شوند و به تعلیم، تربیت و هدایت عموم طبقات و اصناف آن شهر و روستاهای اطراف و مناطق همجوار می پردازند به نحوی که بیشتر مردم آن شهر از ایشان تقلید می کردند. این حضور طولانی که با استقبال بینظیر مردم آن سامان همراه با اشتیاق بسیار بوده است خاطرات به یادگار ماندنی فراوانی برای جامعه دینی به وجود آورده و سرمایه بزرگ اعتقادی، اخلاقی و شرعی

ص: 47

1- مهدوی، سید مصلح الدین، ارمغان اصفهان، 12.

بسیاری را تاکنون برای مردم فراهم ساخته است. شاید حضور طولانی ایشان همراه با استقبال بی نظیر مردم رامهرمز و ارادت شان در تمام طول حیات آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره)، به دلیل حضور اجداد گرامی آیت الله معظم (قدس سره) در آن سامان بوده است. [\(1\)](#)

ص: 48

1- مجیدی، کرایبی نور محمد، تاریخ شهرستان بهبهان، 460.

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) پس از دوره بیست و سه ساله (23) سکونت در ایران و فعالیت‌های شبانه روزی مردمی و انجام وظایف سنگین دینی و اجتماعی در میان طبقات و اصناف مختلف جامعه بنا بر درخواست مرجعیت تقلید و ریاست محترم حوزه علمیه کربلای معلی حضرت آیت الله العظمی آقا حسین طباطبائی قمی (د / 1366 ه. ق) (رحمه الله) برای چهارمین بار در سال (1322 ه. ش برابر با 1362 ه. ق) به قصد زیارت ائمه معصومین (علیه السلام) به نجف اشرف و کربلای معلی تشریف پیدا می کنند. از آثار ارزشمند این دوره از هجرت، آغاز تدریس خارج فقه و اصول در حوزه علمیه کربلای معلی برای جمعی از فضلا و علمای آن عصر است و هم چنین نخستین اثر قلمی و علمی آیت الله معظم (قدس سره) به نام «مصباح

الهدایة فی اثبات ولایة امیرالمؤمنین (علیه السلام)» در این دوره دو ساله تدوین می شود. (1) آن گاه پس از دو (2) سال حضور در کربلای حسینی (علیه السلام)، به نجف اشرف بر می گردند. در همان آغاز ورود به نجف اشرف، بنا به درخواست جمعی از طلاب و فضیلابی حوزه علمیه نجف اشرف، تدریس خارج فقه و اصول خود را آغاز می نمایند، و همین موضوع مورد استقبال مرجع بزرگ جهان تشیع در آن زمان حضرت آیت الله العظمی آقا سید ابوالحسن اصفهانی (د / 1365 ه. ق) (رحمه الله) قرار می گیرد. (2) بخشی از ثمره این هجرت، نشان دادن اندکی از تواناییهای علمی و نوآوریهای فکری و نظری آیت الله معظم (قدس سره) در ساحت های گوناگون مباحث و مسائل فقهی، اصولی و

ص: 50

1- رازی، محمد شریف گنجینه دانشمندان، 148 .

2- آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی به روایت اسناد ساواک صفحه یازده از مقدمه.

حتی در خصلتهای انسانی و کریمانه او بود.

ص: 51

مراجعت به ایران و مجاهدت و فعالیت علمی در مقام مرجعیت دینی

مردم معتقد و مؤمن رامهرمز که خاطرات شیرین به یادگار ماندنی فراوانی از دوره حضور آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در دیار خود داشتند، به وسیله تلگراف و نامه از ایشان تقاضای مراجعت دوباره به آن شهر را کرده و به اصرار از آن مرجعیت دینی می خواهند که به ایران برگردد و به افاده و افاضه مردم آن شهر و مناطق همجوار مشغول شوند. لکن آیت الله معظم به دلیل شرایط و موقعیت پیش آمده برای خود در کربلا- و نجف با این درخواست موافقت نمی کردند؛ بنابراین مردم به حضرات آیات عظام آیت الله العظمی حاج آقا حسین طباطبایی قمی (رحمه الله) و آیت الله العظمی آقا سید ابوالحسن اصفهانی (رحمه الله) و دیگر مراجع متوسل شدند و آنان را

ص: 52

واسطه تقاضای خود قرار می دهند تا آیت الله معظم (قدس سره) را به مراجعت مجدد به خوزستان راضی راضی کنند. (1) بدین سان معظم له سال (1325 ه.ش = 1365 ه.ق) به ایران باز میگردند و در شهر رامهرمز سکونت می گزینند و در همان سالهای حضور دوباره علاوه بر انجام فعالیت ها و وظایف دینی در میان جامعه به تعلیم و تربیت طلاب علوم اسلامی همت می گمارد و به ساخت مسجد و تأسیس حوزه علمیه ای که هم اکنون نیز پابرجاست به عنوان آثاری ماندگار و به یادگار موفق می شوند.

ص: 53

1- رازی، محمد، شریف، گنجینه دانشمندان، 148؛ مهدوی، سید مصلح الدین ارمغان اصفهان، 14.

سکونت در اهواز و کوششهای علمی، اجتماعی در جایگاه مرجع دینی

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) پس از دو دوره اقامت در رامهرمز (به مدت سی 30 سال) (1) سال (1330 ه.ش = 1370 ه.ق) به دلیل کسالت و طبق توصیه پزشکان برای دسترسی بهتر و بیشتر به امکانات درمانی به شهرستان اهواز هجرت می کنند. همین مسأله سبب می شود که عالمان سرشناس ساکن در شهر به ویژه حجة الإسلام والمسلمین حاج آقا سید محمدرضا شفیعی (رحمة الله) (2) که از روحانیون مشهور و شناخته شده و فعال و مؤثر در

ص: 54

1- مهدوی، سید مصلح الدین، ارمغان اصفهان، 14.

2- سخنرانی آیت الله سید علی شفیعی 29 آبان سال 1394 در مراسم چهلمین سالگرد علامه بهبهانی در حوزه دارالعلم اهواز.

این انتقال بوده از آیت الله معظم (قدس سره) درخواست سکونت دائمی در اهواز را بنمایند. آیت الله معظم (قدس سره) به این درخواست علمای بزرگ، پاسخ مثبت داده و اقامت در اهواز را اختیار می نمایند. از این تاریخ حیات علمی و معنوی، سلوک اخلاقی، فعالیت های اجتماعی و مسئولیت های آیت الله معظم (قدس سره) در جایگاه یک مرجع عالی قدر در سراسر شهرهای استان خوزستان و پس از آن در استان اصفهان نمایان می گردد. و با درگذشت آیت الله العظمی حاج سید محسن حکیم طباطبایی (د/ 1390 ه. ق) (رحمه الله) و آیت الله العظمی حاج سید محمود حسینی شاهرودی (د/ 1394 ه. ق) (رحمه الله) تقریباً عموم مردم جنوب و اکثر شهرهای استان خوزستان از قبیل بهبهان، رامهرمز، اهواز، آغاچاری، مسجد سلیمان، آبادان، خرمشهر، بندر ماهشهر، رامشیر، دزفول

و غیره از مقلّدین ایشان می شوند. چنان که در اصفهان و برخی از شهرهای دیگر نیز افرادی از آیت الله معظم (قدس سره) در مسائل و احکام شرعی تقلید می نمایند(1)

ص: 56

1- مهدوی، سید مصلح الدین ارمان اصفهان، 15.

فصل تابستان و گرمای شدید و طاقت فرسای خوزستان سبب تعطیلی حوزه های علمیه و دروس طلاب و فضلالی آن دیار بوده و هست، به همین دلیل آیت الله معظم (قدس سره) از سال (1341 ه. ش = 1382 ه. ق)، مهاجرت های علمی خود را به استانهای مختلف آغاز می کند. نخستین مقصد و هجرت علمی خود را به شهرهای خرم آباد و بروجرد استان لرستان، تعیین و آغاز می نماید. این سفر که به دعوت آیت الله سید روح الله کمالوند

(رحمه الله) (د / 1343 ه. ش) به عمل می آید مورد استقبال این شخصیت بزرگ که مورد تکریم و بزرگداشت عموم طبقات مردم شریف استان لرستان نیز بوده، قرار می گیرد. در همین سفر آیت الله حاج آقا مهدی قاضی خرم آبادی (رحمه الله) (1388/5

ه.ش) از عالمان معروف و خدوم و مردمی استان لرستان و آیت الله سید عیسی جزایری (رحمه الله) از روحانیون پُرآوازه و فعال در منطقه از آیت الله معظم (قدس سره) به نیکی و شایستگی پذیرایی و دیدارهای متعدّد و مجالس مختلف به مناسبت حضور ایشان برپا و برگزار می کنند. در همین سال ها، سفرها و دیدارهای منظمی با حضرت آیت الله العظمی حاج سید هادی میلانی (رحمه الله) (د/ 1354 ه.ش) از مراجع بزرگ تشیع در عصر ما در مشهد الرضا (علیه السلام) نیز برنامه ریزی می شود و جلسات و گفت و گوهای علمی، اصولی و فقهی ارزشمندی برگزار می شود. (1)

ص: 58

1- شفیع سیّد، علی گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 23.

بدون شک یکی از دوره های پرخیز و تحوّل و شکوهمند در تاریخ حیات و فعالیت فقیه و مرجع بزرگوار آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) هجرت ده ساله ایشان به استان اصفهان است که از سال (1386 ه.ق = 1345 ه.ش) تا زمان وفات معظم له تداوم داشته است. این هجرت پرثمر که به دعوت عالمان برجسته و پرآوازه اصفهان، آیات بزرگوار آیت الله حاج شیخ محمد حسن مظاهری کرونئی (رحمه الله) (د/1396 ه.ش)، آیت الله حاج آقا سید حسین خادمی (رحمه الله) (د/1363 ه.ش)، آیت الله حاج آقا میرزا ابوالحسن موسوی شمس آبادی (رحمه الله) (د/1355 ه.ش)، آیت الله حاج آقا سید محمدرضا خراسانی (رحمه الله) (د/1356 ه.ش)، آیت الله حاج آقا سید عبدالحسین طیب (رحمه الله) (د/1370 ه.ش)، آیت الله حاج آقا شیخ احمد فیاض سدهی (رحمه الله) (د/1366 ه.ش)، و جناب آقای حاج سید مصلح الدین مهدوی (رحمه الله)

(د/1374 ه.ش)، انجام گرفته بود. (1) آثار و برکات بسیاری در عرصه های گوناگون تبلیغی، علمی، اجتماعی و فرهنگی و در نهایت معنوی و اخلاقی از آیت الله معظم (قدس سره) تا به امروز به یادگار گذاشته است. گواه صادق بر این ادعا تربیت نسلی از صاحب نظران و متفکران در مجالس چند ساله و تقریر و تدوین دروس ایشان از سوی شاگردانش است که خوشبختانه بخش عمده ای از نوشته ها و گفته های ارزنده و گران سنگ در دسترس و باقی مانده است با این وصف؛ در ادامه این عصر درخشان و فروزان از مسافرت ها و هجرت بود که علمای سرشناس و مردم دین دار و شریعت مدار اصفهان به آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) پیشنهاد اقامت و

ص: 60

1- مهدوی، سید مصلح الدین، ارمغان اصفهان، 15.

سکونت همیشگی دادند لکن از آنجا که جامعه روحانیت و مردم مؤمن و متدین در استان خوزستان به حضور این مرجع بزرگ نیاز مبرم داشتند و از سویی سرمای فصلهای پاییز و زمستان اصفهان برای شرایط و وضعیت جسمانی ایشان مناسب نبود، تصمیم بر آن گرفته می شود که بهار و تابستان در اصفهان باشند که این تصمیم و برنامه تا پایان عمر مبارک

ایشان، تداوم می یابد. (1)

روایت ها، حکایت ها و خاطرات بسیار شنیدنی و خواندنی از استقبال و بدرقه هر ساله عموم مردم دانش دوست، دانشور و دانش پرور اصفهان نقل شده که شرح آن ها در این وجیزه نمی گنجد. (2)

ص: 61

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 124.

2- رازی، محمد شریف، گنجینه دانشمندان 89/3؛ مهدوی، سید مصلح الدین، ارمغان اصفهان، 28 و 29؛ شفیعی، سید علی، گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 132.

اکنون جا دارد به یکی از نکات برجسته و پررنگ حیات معنوی آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) اشاره شود و آن؛ تقیّد، نوع دوستی، دل‌بستگی، وابستگی و شیفتگی خالصانه و صادقانه به مردم شریف، نجیب و غیور خوزستان است که تا پایان عمر خود را ملزم به آن نگاه داشتند و تا پایان عمر این حالت پابرجا باقی می‌ماند. در اینجا به دو مورد از مودّت و محبّت ایشان به عموم مردم استان خوزستان بسنده می‌کنیم.

ص: 62

الف؛ درخواست آیات و مراجع عظام قم برای سکونت در آنجا

آیت الله معظم (قدس سره) در مسافرت به قم و پس از دیدار با برخی از حضرات آیات عظام و مراجع تقلید آن دوران از جمله امام خمینی (رحمه الله) و آیت الله العظمی سید محمد کاظم شریعتمداری (رحمه الله)، از سوی ایشان برای تدریس و استفاده هرچه بهتر و بیشتر طلاب، به سکونت در قم دعوت می‌شوند اما آیت الله معظم (قدس سره) متواضعانه از این پیشنهاد سخاوتمندانه چشم پوشی کرده و وابستگی تعلق خاطر و دلبستگی خود را به ساکنان استان خوزستان بهانه قرار میدهد و سکونت در آن سرزمین مألوف و مأنوس قلبی را آشکارا بیان و نشان می‌دهد. (1)

ص: 63

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 120.

ب؛ درخواست آیات و علمای اصفهان برای سکونت در آن جا

در سفرهای هر ساله تابستانه آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) به، اصفهان، عده ای از حضرات تلامذه و بزرگانی مانند آیات شیخ «محمد حسن مظاهری» (رحمه الله)، «خادمی» (رحمه الله)، «شمس آبادی»، «خراسانی» (رحمه الله)، «طیب» (رحمه الله)، «فیاض» (رحمه الله)، «مهدوی» (رحمه الله) از ایشان می خواهند تا برای تدریس و استفاده هرچه بهتر و بیش تر فضلا و طّلاب و دیگر اقشار مؤمن و متدین اصفهان، در آنجا ساکن شده و موجبات بهره مندی بیش تر همگی را فراهم آورند. آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) همچون گذشته با این تقاضای سخاوت مندانه بزرگوارانه آنان موافقت نکرده و انس و الفت دیرینه خود به اهالی استان خوزستان را بهانه قرار می دهد. و در مقابل به سفرهای بهاره و تابستانه به اصفهان و پاییز و زمستانه به خوزستان، تا پایان عمر

شریف و با وجود کهولت سن که طبیعتاً دیگر این گونه ترددها و رفت و آمدها چندان برایش مناسب نبود، وفادار می ماندند. (1) و صد البته از این رهگذر و در این مدت ده ساله، هر دو حوزه مهم شیعی، اهواز و اصفهان را هم زمان اداره و تعلیم و تربیت و هدایت طلاب و فضایی حوزه و عموم طبقات مردم را به سرانجامی نیک می رسانند.

ص: 65

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 124. 133، رازی، محمد شریف، گنجینه دانشمندان؛ 150/3.

تربیت یافتگان مدرسه و مکتب آیت الله معظم (قدس سره)

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) فقیهی اندیشه ورز، خلاق، نوپرداز، دارای مبانی و اصول نظری و فکری، و سبکی بدیع و جذاب، به شمار آمده است و همواره دیدگاه های وی طالبان علم را به سوی خود جلب و جذب کرده و می کند. بیش از نیم قرن جنبش و کوشش، تعلیم و تدریس در سفر و حضر، دستاوردها و فراوردهای علمی تازه ای به همراه داشته است که یکی از آنها تعلیم و تربیت شاگردان فراوان در حوزه های علمیّه بهبهان، رامهرمز، کربلا، نجف اشرف، اهواز و اصفهان است. گرچه فهرست پُرشمار شاگردان مدرسه و مکتب آیت الله معظم (قدس سره) در کتابها و نوشته های شرح حال نویسان و مترجمان آن فقیه بزرگوار

آمده است (1) و به دلیل اختصارگویی و پرهیز از تطویل و تفصیل این نوشتار، به خواست خداوند متعال و دعای «محمد و آل محمد» (علیهم السلام) فهرست کاملی از همه شاگردان ایشان در زندگی نامه مفصل تقدیم خواهد شد، اما لازم و ضروری به نظر می‌رسد این جا به مشهورترین شاگردان آن مدرسه و مکتب اشاره ای کوتاه و گذرا داشته باشیم.

- آیت الله سید فرج الله مصطفوی (رحمه الله)، داماد حضرت آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) و از شاگردان دوره و حوزه بهبهان.

ص: 67

1- مهدوی، سید مصلح الدین ارمغان اصفهان، شمار فراوان تری را در این کتاب از 4438 پی بگیری؛ شفیعی، سید علی، گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 9663.

-استاد محقق، نام آشنای دانشگاه تهران آقای جواد یزدی مشهور به «تارا» (رحمه الله)؛ از هم درسان، دوستان و شاگردان دوره و حوزه نجف اشرف تا دوره اهواز. (1)

- حجة الإسلام علی لاری (رحمه الله) از شاگردان دوره و حوزه نجف اشرف.

- آیت الله علامه سید علی فانی اصفهانی (رحمه الله)؛ از شاگردان دوره و حوزه نجف اشرف.

- آیت الله میرزا کاظم قارویی تبریزی (رحمه الله) ؛ از شاگردان دوره و حوزه نجف اشرف.

- آیت الله شیخ محمدرضا جرقویه ای اصفهانی حائری (رحمه الله) ؛ از شاگردان دوره و حوزه کربلا. (2)

ص: 68

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 39 و 288.

2- حسینی کوه کمری، آقا سید محسن، رساله امامت، مقدمه، 20.

- حجة الإسلام سيّد محمدرضا شفيعی دزفولی (رحمه الله)؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.

- آیت الله سيد عباس حسینی كاشانی (رحمه الله)؛ از شاگردان دوره و حوزه نجف اشرف.

- آیت الله شيخ ناصر حمادی؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.

- حجة الإسلام شيخ علی محمد ابن العلم؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.

- آیت الله سيد محمد كاظم آل طيب؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.

- حجة الإسلام سيّد محمد حسين فقيه؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.

- حجة الإسلام سيد عبدالمطلب آل مهدي جزائري؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.

- آیت الله شيخ يدالله پورهادی؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.

- آیت الله سید اسماعیل حسینی مرعشی؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.
- حجة الإسلام شیخ ابوالقاسم مروّج یزدی؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.
- حجة الإسلام سید محمد جزایری؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.
- حجة الإسلام اسماعیل کلباسی؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.
- حجة الإسلام شیخ مصطفی معزی دزفولی؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.
- حجة الإسلام سید عبد الله مجتهدزاده (رحمه الله)؛ فرزند ارشد معظم له و از شاگردان دوره و حوزه اهواز.
- حجة الإسلام سید جعفر مجتهدزاده (رحمه الله)؛ فرزند دوم معظم له و از شاگردان دوره و حوزه اهواز.

- حجة الإسلام سيّد محمد طاهر شفيعی؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.
- آیت الله سيد علي شفيعی دزفولی؛ از شاگردان دوره و حوزه اهواز.
- آیت الله سيد اسماعيل هاشمی؛ از شاگردان دوره و حوزه اصفهان .
- آیت الله شيخ محمد باقر ناصری دولت آبادی؛ از شاگردان دوره و حوزه اصفهان.
- آیت الله شيخ محمد حسن مظاهری کرونی؛ از شاگردان دوره و حوزه اصفهان .
- جناب مروج الأحكام دانشمند توانا، استاد و محقق سيّد محمد علی فقهی.

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) از دیدگاه عالمان دین، اندیشمندان و محققان

عده ای از عالمان برجسته دینی و دانشمندان و محققان پُرآوازه با تعبیری بلند از آیت الله معظم (قدس سره) یاد کرده اند چون این تعبیر از کسانی است که سخنان شان در کمال متانت، استواری، تقوا، و به تعبیر عامیانه از روی حساب و کتاب بوده بسیار تأمل برانگیز و پُر معناست. و لذا به عنوان نمونه چندی از این تعبیر را شاهد می آوریم:

آیت الله شفیعی نقل می کند: سال 1376 شمسی ضمن دیداری که در قم با مرجع بزرگوار معاصر مرحوم آیت الله العظمی فاضل لنکرانی (رحمه الله) داشتم به مناسبتی سخن از آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) و مبانی اصولی ایشان به میان آمد آیت الله فاضل (رحمه الله) فرمود: «بنده از نزدیک مرادده ای با آن فقید سعید نداشتم

ص: 72

و از افکار و مبانی وی اطلاعی ندارم اما در سفری که آن مرحوم در دوران مبارزه و نهضت به قم آمد و حضرت امام خمینی (قدس سره) تجلیل و احترام فراوانی از این مهمان عزیز به عمل آوردند و بسیار چشمگیر به وی احترام و تعظیم می کرد. به صورتی که این تجلیل در خور توجه و اهمیت بود؛ [شأن و مقام علمی، اخلاقی و انقلابی ایشان را می توانستم در مرحوم امام خمینی (قدس سره) فهمیده و حدس بزنم.]⁽¹⁾.

آیت الله العظمی امام خمینی (قدس سره) از او با عناوین و تعابیر بلندی همچون «سید العلما»⁽²⁾ یاد می کرد.

ص: 73

-
- 1- شفیعی، سید علی، گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 24 و 25.
 - 2- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 120.

آیت الله سید علی شفیعی دزفولی نقل می کند: در یکی از سفرهای علامه و فیلسوف معاصر آیت الله شیخ محمد تقی جعفری تبریزی (رحمه الله) به خوزستان، بحثی با بنده درباره حرمت ربا و ادله لفظی تحریم و ملاکات و حکمت های تحریم آن مطرح و از حکم شرعی آن سخن به میان آمد. علامه جعفری می گفت: من در این مورد و رد حیل های شرعی با آیت الله العظمی بهبهانی هم مذاکره کرده ام. درباره ایشان نزدیک به این الفاظ می گفت: (ایشان از فقهای شیعه و فقیه بزرگی است).⁽¹⁾

مرحوم نزار الزین (رحمه الله) مدیر مجله لبنانی «العرفان» که از شخصیت های فرهنگی شیعه لبنان بود، می نویسد:

ص: 74

1- شفیعی سید، علی گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 22.

«آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) واقعاً مصداق این حدیث بود که نگاه کردن به صورت عالم عبادت است؛ آری نگاه کردن به صورتی نورانی که رایحه پاک، پارسایی، نجابت و فضیلت از آن ساطع است، عبادت است» (1).

مرحوم آقای محمد جواد یزدی معروف به «تارا» (رحمه الله) درباره او می گفت: در همان روزها وی از فضیلت نامی نجف بود و همه او را به فهم سرشار و استعداد زاید الوصف، فضل و کمال، ملکات نفسانی، ادب و نزاکت می شناختند و به این اوصاف

می ستودند. (2)

مرحوم شیخ محمد حسن مظاهری اصفهانی (رحمه الله) از مرحوم حائری واعظ نقل

ص: 75

1- همان، 231.

2- دوانی، علی شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 105.

می کند که پدرم میگفت وقتی آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) از نجف به ایران

برگشت مرحوم آقا ضیاء الدین عراقی (رحمه الله) گفته بود: علم از نجف رفت. (1)

آیت الله سید عباس حسینی کاشانی (رحمه الله) در خصوص مقام علمی ایشان می گوید: «ایشان مجموعه ای در فرد بود. کلمة جامع المعقول و المنقول را که متعارف است و خیلی ها را به آن توصیف می کنند در برخی مجازی است، ولی درباره ایشان واقعاً یک حقیقت بود». هم چنین ایشان افزود: «آیت الله حکیم (رحمه الله) می فرمود: من در تلاشم که برای بهره وری بیشتر، حوزه درس ایشان را از کربلا به نجف منتقل کنم، ایشان خود در درس های آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) شرکت می کرد و معتقد بود که در دوست سال

ص: 76

اخیر مانند میرسید علی بهبهانی (قدس سره) کسی نیامده است.» (1)

از زبان آیت الله العظمی شبیری زنجانی حفظه الله (از مراجع تقلید فعلی تشیع) نقل شده که ایشان به مناسبتی درباره آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) فرمود: «او مرد مهذبی بود، مهذب بود.» (2)

آیت الله سید علی شفیعی دزفولی نقل می کند: آیت الله میلانی بسیار از ایشان تجلیل میکرد و تعبیر ایشان در

ص: 77

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 237.

2- شفیعی سید، علی گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 14.

مورد علامه بهبهانی (قدس سره) این بود که «نمی دانید ایشان که هست» (1).

به حسب نقل جناب حجّة الإسلام شیخ حسن رشاد از اساتید به نام نجف اشرف . استادش آیت الله العظمی سید محسن حسینی کوه کمری (رحمه الله) (د/1332ه.ق) از او بسیار تعریف می کرد. (2)

(3)

ص: 78

1- سخنرانی آیت الله سید علی شفیعی در 29 آبان سال 1394 در مراسم چهلمین سالگرد علامه بهبهانی در دارالعلم اهواز.

2- حسینی کوه کمری، آقا سید محسن، رساله امامت، مقدمه 18 .

3- نویسنده توانمند جناب حجّة الإسلام آقای علی دوانی (رحمه الله) در فصلی از کتاب خود با عنوان «آیت الله العظمی بهبهانی (رحمه الله) در گفتار علما و فقها از معاصران و شاگردانش» به نمونه هایی از این اظهار نظرات پرداخته است (دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 216).

فضایل سجایای اخلاقی و سلوک رفتاری آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره)

آیت الله سید علی شفیعی که خود و پدرش (آیت الله سید محمد رضا شفیعی (رحمه الله) دزفولی) سابقه ای نزدیک به دو دهه شاگردی و همراهی در محضر پُرفروغ مرحوم آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره)، در کارنامه خود دارند معتقدند به دلیل توفیقات آن فقیه و مرجع بزرگوار در زمینه های شاگرد پروری و نیز مسافرت های تابستانه ایشان به مشهد مقدس و نیز دارالمؤمنین اصفهان، لازم است اگرچه دورنمایی از سیره و روش اخلاقی ایشان به تصویر کشیده شود تا این شاء الله همگان از خلق و خوی پسندیده ایشان بهره مند

ص: 79

گردند. اغلب توضیحات ذیل از افادات قلمی ایشان است.

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) فردی بسیار با وقار، آرام، با شخصیت، متین و متواضع بود. عظمت روح و بلندنظری از سیمای وی آشکار بود. رفتار، کردار و گفتارش، اخلاقیات و آداب شرعی را تداعی می کرد. ادب و نزاکت وی بسیار چشم گیر و محسوس بود. با هر کسی در هر شغل و لباس و حال و وضعی با نهایت ادب و بزرگی برخورد می کرد و سخن می گفت و هیچگاه از این متانت و اصول عدول نمی کرد. این مسائل برای او ملکه و عادت راسخه شده بود. این صفت های اخلاقی و نفسانی آن بزرگوار دلالت بر آن داشت که ایشان در اوج اخلاق و صفات حمیده قرار دارد و مراتب عالی تهذیب نفس و کمال را پیموده است و واقعاً سمت معلّم اخلاق را داشت. همه این، افعال حالات و صفات آن چنان به

ص: 80

صورت عادی و بدون ذره ای تکلف و تصنع از ایشان سر میزد که شخص کاملاً مجذوب این ملکات و فضایل انسانی او میشد و البته این ناشی از خودسازی فوق العاده و خود ساختگی او بود.

هیچگاه کوچکترین غیبت، تحقیر، اهانت از سوی او نسبت به کسی دیده نشد و مصداق کاملی از تأدب و اخلاق حمیده اسلامی بود. ایشان در لفظ و عمل نسبت به همه طلاب و روحانیون و در کمال مراتب نسبت به مراجع با احترام و تجلیل رفتار می کرد و از آنان با بزرگی یاد می کرد. اما در موقع ضرورت و لزوم از قاطعیت در عمل و صراحت در لهجه،

همراه با همان متانت و وقار بهره می جست.

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) از کوتاهترین اوقات خود بهترین استفاده ها را می برد. برای نمونه میتوان به اشتغال مداوم به درس و بحث و تدریس در همه

ص: 81

اوقات و حتی در کوتاهترین اقامت‌های خود در هجرت‌های علمی. تبلیغی تابستانه به بروجرد و خرم آباد و حتی دهه های محرم و صفر، اشاره کرد. به عنوان شاهدی صادق بر این موضوع، میتوان به تدریس بحث‌های امامت مبتنی بر کتاب «مصباح الهدایة»، درس مختصری در فقه و اصول بر اساس کتاب «الفوائد العلیّه» و نیز درس مختصری دیگر در عقاید بر اساس کتاب «التوحید الفائق فی معرفة الخالق» که در این هجرت های علمی در سال (1383 ه.ق = 1342 ه.ش) در استان لرستان و در شهرستان خرم آباد به وقوع پیوسته است، استناد نمود. [\(1\)](#)

ص: 82

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله . بهبهانی، 121.

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) از مجسمه های صفا، سادگی، بی آلاشی و

معنویت است. ایشان نسبت به تشریفات معمول عصرش بی اعتنا بوده و در کمال سادگی و صمیمیت گذران زندگی می کرد. نسبت به مادیات، تشریفات، امور دنیوی و تکلفات علاقه ای بلکه کمترین توجهی از وی به این امور دیده نمی شود. در یک کلام به تمام معنا، فردی وارسته اند. زهد و وارستگی از تعلقات دنیوی درسی بزرگ و مؤثر در حق فرزندان، شاگردان و دوستان وی بود که حتی در اوج شهرت و مرجعیت نیز تغییری در روش زندگی او به وجود نیاورد. ولی در عین حال توجهی کامل به اشخاص، عرف، آداب اجتماعی و جهات شخصی و شخصیتی فردی و اجتماعی افراد داشته و همیشه آن را حفظ می کرد.

ص: 83

● مجالس وی به کلی از غیبت، غفلت و بطالت پاک و محفوظ بود. و همیشه به آداب آموزی، وعظ و خطابه و نصیحت آراسته بود. با اینکه محضری شیرین، دلنشین و اندوخته های فراوانی از مطالعات، مشاهدات، تجربیات و ظرایف و لطایف و داستانهای آموزنده در حافظه داشت اما خود هرگز با کسی شوخی و مزاح نم یکرد و اساساً افعالی این چنین اصلاً در اعمال و اقوال او راه نداشت. (1)

در پایان این بخش که خود نیاز به نگارش کتاب جامع، کامل و مستقلى دارد به حَسَب رسالت این قلم به شماری از خصایص رفتاری و اخلاقی و سلوک

ص: 84

1- شفیعى سید علی، گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی حاج سید علی موسوی بهبهانی، 1410.

فردی و اجتماعی آیت الله معظّم اشاره ای گذرا گردید. امید می رود پژوهشگران به

نگارش سیر و سلوک اخلاقی این شخصیت متخلّق به خُلق و خوی اسلامی و شایسته و بزرگان دین و معلمان و مربیان جامعه دینی اقدام نمایند.

• سحرخیزی و شب زنده داری و تقیّد به نوافل و مستحبّات.

تقیّد و تعهّد به پیش دستی در سلام بر کوچک و بزرگ.

• گریه های خالصانه و بی دریغ ایشان هنگام ذکر مصیبت حضرت اباعبدالله الحسین

(علیه السلام) و اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام).

• اهتمام جدی و پیوسته و همیشگی به اقامه نماز جماعت در هر سه وقت.

• گذراندن اغلب اوقات فراغت به تلاوت قرآن مجید و یا مطالعه کتابهای فقهی

و حدیثی.

ص: 85

● بسیار صبور، بردبار، راضی به قضا و قدر الهی بوده و با این که در دوران عمر خود

به فقدان تعدادی از عزیزترین افراد نزدیک خود مثل فرزندان ذکور خود

مواجه گردید اما در هر مورد با متانت، آرامش خویشتن داری و شکیبایی برخورد و جز با گریه های آرام همراه با ذکر مصیبت حضرت علی اکبر(علیه السلام) و امام حسین(علیه السلام)، عکس العملی از او مشاهده نشد (1).

● نقل می کنند (2) هنگامی که در مقام تدریس و تحقیق علمی در صدد ردّ و پاسخ نظرات دیگران بر می آمد با این جمله آغاز می کرد: «می گویم بعون الله تعالی و مشیّته» و سپس مطلب و نقد خود

ص: 86

1- مهدوی، سید مصلح الدین ارمغان اصفهان 33-31 .

2- همان، 17 .

را مطرح می کرد که البته هم تواضع کامل علمی خود را رعایت کرده و هم این که همه چیز را از خدا و با یاری و مدد او دانسته و می بیند و هم این که شنونده و خواننده از این نکته که این موضوع نتیجه تحقیق خود اوست، آگاه می شد. هم چنین صراحت، شجاعت و شهامت مثال زدنی ایشان را در بیان مطالب علمی و طرح نظرات خود و نقد نظرات علمی دیگران در جای جای تألیفات ایشان می توان مشاهده و ملاحظه کرد. نمونه هایی از تسلط و صراحت ایشان در علوم مختلف را در نوشته های گرانسنگ و فاخر ماندگار از آیت الله معظم میتوان مطالعه نمود. (1)

ص: 87

1- مهدوی، سید مصلح الدین، ارمغان اصفهان، 23؛ دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 208.199.

• خاطره ای از سبک گفت و گوی علمی، آموزنده میان صاحبان اندیشه و قلم

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در جست و جویهای فقهی و برای یافته های جدید، اغلب با فقهای بزرگ مذاکره و مباحثاتی داشت و آنها را نیز در جریان نظریه های مورد قبول خود قرار می داد. به عنوان مثال در موضوع معروف و سنت شکنانه «عدم انحصار زکات به مواد نُه گانه خود با استاد علامه محمّد تقی جعفری (رحمه الله) هم فکری و تبادل نظر و گفت و گوهایی داشته است. علامه جعفری (رحمه الله) در این باره می نویسد:

«امروزه مخصوصاً با دگرگونی در برخورداری از مواد و سلطه بسیار شگفت انگیز صنعت بر همه مواد زندگی و غلبه شهر نشینی ها، به روستا نشینی ها نه (9) ماده مزبور نمی تواند نیازمندی های معشیت مردم را مرتفع سازد. ... با نظر به این مشکل اساسی بود که سالیان گذشته

ص: 88

این جانب بحث مشروحو را از دیدگاه فقهی در جمعی از فضلا مطرح نمودم. نتیجه ای که از بحث مشروح مسأله فوق گرفته شد، این است که انحصار مُخرج زکات به ماده حکم به اقتضای مصالح معشیتی آن زمان بوده است. یعنی آن نه ماده با مقدارهای معین برای تأمین معاش نیازمندان کفایت می کرد. دلائلی که برای اثبات این مدعا به نظر رسید، با مرحوم آیت الله العظمی آقای میر سید علی بهبهانی (قدس سره) نیز در شهر اصفهان مورد تحقیق قرار دادیم و آن مغفورُله تصدیق فرمودند». (1)

ص: 89

1- جعفری، محمد تقی، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج 20، ص 100.

تألیفات آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره)

نوشته های متفکران، اندیشمندان و صاحبان فکر و اندیشه، بازتاب جنبش و کوشش آنان در عرصه علم آموزی و دانش افزایی است و همیشه و پیوسته جهان دانش با مطالعه و تحقیق درباره این نوشته ها به حرکت و نهضت خود تداوم بخشیده و می بخشد و تولید علم به وجود می آید و نظام نوینی در هندسه معرفتی بشر شکل می گیرد و روح تازه ای به ساخت و ساختمان افکار و اندیشه ها و ایده ها و نظریه های علمی می دهد. نوشته های باقیمانده از شخصیتی فقیه، اصولی، ادیب، حدیث شناس، تیزبین، ژرف نگر و نواندیش، آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) به خوبی و روشنی نشان می دهد که تأثیر فکر، ایده، نظر و اندیشه این عالم بزرگوار توانسته است در جهان علم و به ویژه علوم اسلامی اثر بگذارد و از این رو

ص: 90

بجاست تا عموم پژوهشگران و مدرّسان حوزوی و دانشگاهی با مطالعه و تحقیق درباره آثار و تألیفات این پدیده کم مانند عصر حاضر بیشتر با افکار ایشان آشنا شوند.

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) علاوه بر حضور در عرصه های تدریس و تربیت شاگردان در بیش از پنج دهه، بنیان نهادن بیش از ده مکان فرهنگی، درمانی، خیریه و چند ده مکان تأثیرگذار عبادی هم چون مسجد، حسینیه و حوزه های علمیه و در کنار مبارزه فعال با رژیم پهلوی تألیفاتی ماندگار و مؤثر نیز از خود بر جای نهاده است که به فهرست مهمترین آثار وی و اجمالی در معرفی برخی از آنها می پردازیم.

لازم به توضیح است به دلیل بنای اختصار این زندگی نامه، فهرستی از اجازات روایی ایشان که متأسفانه دو اجازه فقهی اجتهاد مطلق ایشان از علامه

ص: 91

شهير و محقق بزرگ حضرت آيت الله العظمى ميرزا محمد حسين نائينى (رحمه الله) و نيز از فقيه و مرجع مبارز بزرگ حضرت آيت الله العظمى سيد حسين قمى (رحمه الله) طبق گزارش (1) هنوز به دست نرسيده است و نيز اجازات صادره از ايشان فهرست تفصيلى و كامل تقريرات جناب ايشان، و تقريرات دروس معظم له كه توسط شاگردان ايشان تأليف شده، إن شاء الله در زندگى نامه مفصل تقديم خواهد شد.

1. مصباح الهداية في اثبات الولاية: اين كتاب كه نخستين و مشهورترين نوشته و مکتوب موجود از اين استاد فقيه و مرجع دينى است. سال 1325 ش (1365ق) در آغازين روزهاى بهار 60 سالگى عمر، در

ص: 92

1- شفيعى سيد، على گذرى بر زندگانى استاد علامه محقق آيت الله العظمى حاج سيد على موسوى بهبهانى 104 و 105 .

کربلائی معلی، به شیوه کهن اربعین نویسی علمای اسلامی، درباره ولایت امیرالمؤمنین (علیه السلام) تدوین شده است. وی درباره موضوع شایستگی ائمه طاهرین (علیه السلام) برای زمامداری جامعه اسلامی چهل آیه قرآن مجید را همراه تفسیر و با استناد به احادیث تفسیرگر آن‌ها در مجامع روایی از طریق شیعه و سنی نقل کرده است.

این کتاب پُر از نکته‌های ظریف و دقیق تاریخی، تفسیری، کلامی، حدیثی و ادبی است؛ به طوری که میتوان آن را دائرةالمعارف و دانش نامه‌ای مختصر در باب علوم مختلف اسلامی دانست. این اثر ماندگار تاکنون دو بار به فارسی ترجمه شده است. نخست دانشور و سخنور توانا حجة الإسلام سیّد محمدرضا شفیعی دزفولی آن را با نام «مفتاح العناية في ترجمة مصباح الهداية» و پس از آن دانشمند متبّع و خوش نگار حجة الإسلام

جناب آقای علی دوانی (رحمه الله) با نام «فروع هدایت» آن را ترجمه کرده اند .

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در مواجهه با پرسشها و گاه شبهاتی که درباره ولایت امیرالمؤمنین (علیه السلام) در عصر خود مورد گفت و گو بوده است اقدام به پاسخ و نگارش کتابی بدیع در این موضوع و البته با کلماتی موجز می کنند، که بدون تردید برخی از مواضع این کتاب نیاز به شرح، توضیح، تعلیقه و حاشیه دارد. شکی نیست که ورود ایشان به عرصه مباحث کلامی، ورودی کنجکاوانه و عالمانه و محققانه در دفاع از حریم در دفاع از حریم ولایت ولی و حجت برگزیده و شایسته الهی امیرمؤمنان علی (علیه السلام) بوده است. ایشان با ابداعی خاص چهل آیه و چهل حدیث در اثبات ولایت آن حضرت را در این کتاب گردآوری می کنند. هر چند ضمن این پژوهش کم نظیر از آیات و احادیث، با

ص: 94

موضوعات مختلف نیز کمک گرفته شده است.

کتاب شریف «مصباح الهدایه» مشحون از نکته سنجی های ژرف تاریخی، تفسیری، کلامی و ادبی است، به طوری که آن را می توان مجموعه ای از دروس آموزشی و پژوهشی در دانش های مختلف هم چون تاریخ، کلام و تفسیر دانست و از این جهت بسیار قابل توجه است. ایشان بسان یک متکلم برجسته به مبارزه با شبهاتی که برخی بزرگان اهل سنت همچون قوشچی، فخررازی و معاصران آنها در باب ولایت امیرالمومنین (علیه السلام) ایراد کرده اند، پرداخته و به خوبی و با توانایی اعجاب انگیزی پاسخ داده است. در واقع این کتاب نمونه ای از به چالش کشیدن آرای مخالفان مذهب شیعه امامیه در موضوع امامت و زمامداری ائمه اطهاره (علیه السلام) است.

ص: 95

نویسنده توانمند و دانشمند جناب حجّة الإسلام آقای علی دوانی (رحمه الله) آورده اند:

از یکی از اهل فضل شنیدم مرحوم آیت الله حاج سید صدرالدین صدر (رحمه الله) (از مراجع محترم تقلید) فرموده بودند: کم تر کتابی را از آغاز تا پایان کامل خوانده ام؛ ولی مصباح الهدایة آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) را از آغاز تا پایان مطالعه کردم. (1)

2. الفوائد العلیّة فیما یتنی علیه کثیر من معضلات مسائل الفقه والأصول: این کتاب مشتمل بر هفتاد و دو فایده فقهی، اصولی، تفسیری، حدیثی و کلامی است.

نویسنده آن را در دو جلد و به زبان عربی و فارسی نگاشته است. جلد اول سال 1374 هـ. ق. و جلد دوم سال 1380 هـ. ق. در تهران انتشار یافته است. این کتاب

ص: 96

1- دوانی علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 407.

مجدداً در سال 1405 قمری در قم تجدید چاپ گردید و در سال 1443 قمری برابر با 1400 شمسی با مقدمه آیت الله سیدعلی شفیعی از شاگردان نام آشنای آیت الله معظم و با پاورقی جناب حجة الإسلام سید محمدرضا شفیعی به زیور طبع و نشر درآمده است.

3. «الاشتقاق» أو «كشف الأستار عن وجه الأسرار المودعة في الرواية الشريفة المسنودة إلى باب مدينة العلم المنقولة عن أبي الأسود الدؤلي؛ هويّت محتوایی این کتاب درباره حدیث معروف ابوالاسود دئلی راجع به مبدأ علم نحو و ادبیات زبان عربی به نقل از حضرت علی (علیه السلام) است که سال (1381 ه. ق = 1340 ه. ش) در تهران چاپ شد. و بار دیگر سال (1423 ه. ق = 1381 ه. ش) در قم با تصحیح و تعلیق محقق و مدرّس ارجمند جناب حجة الإسلام حاج شیخ محمد حسین

4. شرح اساس النحو این کتاب ابتدا به صورت موجز و مختصر و به زبان عربی تألیف شده است. اختصار و ایجاز زیاد آن، مانع از درک مقاصد آن میشد لذا توسط خود مؤلف مبسوط و مورد شرح قرار می گیرد. به این ترتیب کتاب، ترکیبی از متن و شرح است که هر دو توسط نویسنده به انجام رسیده است. مؤلف، انگیزه تألیف را ارائه کتابی دربردارنده اصول عربیت و متضمن اساس آن معرفی و معتقد است؛ نویسندگان کتب مختلف نحوی، درباره اساس نحو تأمل نکرده و بدون اصل و اساس، بنایی را بنیان نهاده اند که سست بنیان است. و لذا اقوال آنان دچار پراکندگی بوده و دیدگاه هایی پراکنده و آمیخته و آشفته دارند که دانش نحو را از اساس بی پایه می نماید. این کتاب علم نحو و شناخت

مبانی زبان عربی و مباحث گوناگون ادبیات عرب و علم نحو را به سبکی کاملاً نو مورد بحث و بررسی قرار داده و ضعفها و نقص های دانشمندان این علم را روشن ساخته است. ابتکارات و نوآوری های نویسنده این کتاب در این مختصر قابل طرح نیست. این کتاب نخستین بار در زمان حیات مؤلف (سال 1344 ه. ش = 1385 ه. ق) در مکتبه الصدوق - تهران و بار دیگر سال (1380 ه. ش = 1422 ه. ق) با تحقیق و تعلیق محقق و مدرّس ارجمند جناب حجة الإسلام حاج شیخ محمد حسین احمدی شاهرودی (رحمه الله) توسط دارالعلم آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در قم به چاپ رسیده است.

5. التوحید الفائق فی معرفة الخالق: تألیف این کتاب به زبان عربی، و به صورت موجز درباره کلام و عقاید اسلامی است روش مؤلف بهره گیری از مباحث عقلی، تفسیر و تحلیل اخبار ائمه

اطهار(علیهم السلام) است. ایشان در انتقاداتی صریح و شجاعانه به نقد و ردّ نظرات و

کتب فلسفی شرق و غرب پرداخته است. به عنوان نمونه؛ بحث ماتریالیستها بر پایه نظریات علوم طبیعی مانند داروین را با اتقان علمی و بر پایه دلایل متقن و مستحکم به شدت مورد انتقاد و اشکال قرار داده و آن را مردود می دانند، و نیز دیدگاه مشهور و مقبول نزد عدّه ای از بزرگان فلسفه به نام «اصالة الوجود» و از دیگر سو؛ بطلان نظریه منتجّ به سنخیت میان خالق و مخلوق را با ادله قوی علمی برگرفته از فهم و کشف معارف معرفتی آیات قرآن مجید و روایات حضرات ائمه معصومین(علیهم السلام)، بطلانش را به اثبات می رسانند.

برخی از مهمترین مباحث این کتاب عبارت از: اثبات حدوث عالم و ردّ ازلی بودن و قدم آن، حتمیت وجود صانع و مُدبّری با تمام صفات کمال و هیچ

ص: 100

صفت نقصی در، او عینیت صفات با ذات او، توحید او و راه نداشتن تعدد، عدم اشتراک وجود او با ممکنات، است.

این کتاب ابتدا سال (1343 ه.ش = 1384 ه.ق) در خرم آباد با 26 صفحه رقی به چاپ رسیده و چند بار هم به ضمیمه کتابهای دیگر منتشر شده است و اخیراً با مقدمه و تعلیقات مفید فاضل و مدرّس و محقق گرانقدر جناب حجة الإسلام والمسلمین حاج شیخ ماجد کاظمی در حجمی بیش از 110 صفحه و به سال (1380 ه.ش = 1422 ه.ق) در قم،

تجدید چاپ شده است.

6. کتاب چهل پرسش و پاسخ (این کتاب در واقع تکمیل شده سه کتاب است. به این شرح که در آغاز فواید هشت گانه تدوین و منتشر شد. پس از چند سال با افزایش 12 پرسش و پاسخ به نام «بیست پرسش و پاسخ» سال (1349 ه.ش = 1390 ه.ق) در قم چاپ شد. و

ص: 101

پس از چند سال 10 پرسش و پاسخ بر آن افزوده و به نام «سی پرسش و پاسخ» منتشر گردید و در پایان 10 پرسش دیگر بر آن افزوده و «چهل پرسش و پاسخ»، شکل گرفت) و به نام «معارف اسلامی» و به همت و تلاش محققانه حجة الإسلام و المسلمین آقای حاج شیخ علی دوانی (رحمه الله) به زیور طبع و نشر آراسته گردید.

7. مقالات حول مباحث الالفاظ: این نوشته ماندگار درباره مباحث الفاظ علم اصول است که جلد اول آن سال (1335 ه. ش = 1375 ه. ق) در تهران چاپ شده است. این کتاب دیگر بار با مقدمه و تحقیق امیر خداوردی توسط انتشارات دلیل ما در قم سال (1391 ه. ش = 1433 ه. ق) به چاپ رسیده است. از مقدمه مؤلف محترم معلوم می شود که این کتاب دوره کاملی در علم اصول بوده و شامل مباحث حج و اصول عملیه بوده

است؛ لکن تنها قسمتِ مباحث الفاظ آن برجای مانده و به دست ما رسیده است.

8. حاشیه بر «وسيلة التّجاة» اثر مرحوم آیت الله العظمی آقا سید ابوالحسن اصفهانی

(رحمه الله) این حاشیه، سال (1354 ه.ش = 1395 ه.ق) در تهران به چاپ رسیده است.

9. حاشیه بر «عروة الوثق» اثر مرحوم آیت الله العظمی آقا سید محمد کاظم طباطبایی یزدی (رحمه الله) این حاشیه نیز سال (1350 ه.ش = 1391 ه.ق) در قم به چاپ رسیده است.

10. «هدایة الحاج» به فارسی در احکام و مناسک حجّ، سال (1355 ه.ش = 1396 ه.ق) در اصفهان برای پنجمین بار به چاپ رسیده است.

11. جامع المسائل به فارسی. این رساله بزرگ عملیه در 560 صفحه، سال

ص: 103

(1349 ه. ش = 1390 ه. ق) در قم به چاپ رسیده است.

12. رساله عملیه دیگر به فارسی. (در تهران چاپ شده است).

13. حاشیه توضیح المسائل.

14. حاشیه بر «الکلمة الطيبة»؛ اثر فقیه زاهد آیت الله حاج شیخ علی بهبهانی (رحمه الله) که همراه با تحقیق استاد محقق حجّة الإسلام حاج شیخ محمّد حسن ارگانی بهبهانی (رحمه الله)، سال 1400 ه. ش در قم توسط انتشارات دارالمودة، انتشار یافته است. [\(1\)](#)

ص: 104

1- مهدوی، سیّد مصلح الدین، ارمغان اصفهان، فهرستی از کتاب هایی را که تحت اشراف ایشان چاپ شد در 37 و 38 این کتاب مطالعه کنید.

فعالیت‌های دینی اجتماعی با جهت‌گیری سیاست‌ورزی

عالم پرآوازه خوزستانی فقیه و مرجع دینی جهان تشیع حضرت آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در همه دوره‌های نهضت اسلامی روحانیت که به رهبری امام خمینی (رحمه الله) آغاز شده بود حضوری مؤثر داشته‌اند.

آن شخصیت علمی مشهور و محبوب که در طول حیات با برکت، خود شاهد وقایع و حوادث سیاسی و سرنوشت ساز مهمی همچون دوره مشروطه و نهضت ملی ایران بوده، این نهضت اسلامی را فرصتی مغتنم در تجدید حیات اسلام و به ویژه تشیع در ایران تشخیص داده و از جان و دل با آن همراه و از هیچ کوشش و تأییدی در مورد آن دریغ نکرده است.

مجموعه اسناد ساواک که درباره فعالیت‌های دینی با جهت‌گیری

اجتماعی و سیاسی آیت الله معظم (قدس سره) است بیانگر همت والای آن زعیم عالیقدر در این خصوص و اهمیت نقش پُربار و اثرگذار فعالیت های آن فقیه مجاهد و توجّه و حساسیت آن رژیم سفاک دستگاه امنیتی او نسبت به آن عالم هوشمند و دقیق است.

اینک به نمونه هایی از مجاهدت های دینی، سیاسی و اجتماعی آن بزرگوار، به صورت گذرا اشاره می شود:

پانزدهم مهر ماه 1341، شمسی رژیم منحوس پهلوی لایحه انجمن انجمن های ایالتی و ولایتی را تصویب می کند. ولی روحانیون به سبب مسائل خلاف شرعی که در آن گنجانیده شده بود، با این اقدام حکومت سفاک و رژیم فاسد پهلوی به شدت مخالفت می نمایند و مراجع تقلید قم به زعامت آیت الله العظمی امام خمینی (رحمه الله) و دیگر مدرسان و روحانیون انقلابی به تأسی از ایشان با

ص: 106

صدر اعلامیه و سخنرانی، به مخالفت با این طرح برخاستند. آیت الله العظمی بهبهانی آبان ماه 1341 شمسی اطلاعیه ای مبنی بر درخواست الغای تصویب لایحه مذکور صادر می کند و به حمایت از مواضع مراجع تقلید قم و علمای سراسر کشور اقدام می ورزد. (1)

• در تاریخ 1342/02/01 (مطابق با 25 شوال 1382، سالروز شهادت امام صادق (علیه السلام) مزدوران رژیم پهلوی وحشیانه به مدرسه فیضیه، حمله میکنند، که منجر به زخمی شدن و شهادت شماری از طلاب می گردد. اعلامیه های زیادی از سوی مراجع تقلید، در محکومیت اقدام رژیم صادر گردید که آیت الله بهبهانی (قدس سره)

ص: 107

1- آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی به روایت اسناد ساواک، 1؛ دوانی، علی، نهضت روحانیون ایران، 124/3.

نیز به این عمل اعتراض و در تاریخ 1342/06/13 (15 ربیع الثانی سال 1383 ه.ق) اعلامیه شدید اللحنی صادر می نماید. (1) البته ایشان همواره و در هر فرصت مناسب، پشتیبانی بی دریغ خود را از قیام پانزدهم خرداد و رهبری حضرت امام خمینی (رحمه الله) اعلام می کرد. اطلاعیه مورخ 1343/08/24 شمسی نیز نمونه دیگری از این پشتیبانی است. (2)

• پس از دستگیری امام خمینی (رحمه الله) در ماجرای پانزدهم خرداد 1342 شماری از علمای شهرستان ها به عنوان اعتراض به این دستگیری به تهران مهاجرت می نمایند آیت الله العظمی بهبهانی از جمله مراجع تقلیدی بود که برای دفاع و

ص: 108

1- دوانی، علی نهضت روحانیون ایران، 20018/4.

2- همو، همان 4241/5.

حمایت از امام خمینی (رحمه الله) به تهران مهاجرت کرده و به مدت چهار ماه در تهران ماندند و خواستار آزادی معظم له می شوند. (1)

آیت الله معظم (قدس سره) نیز در این اجتماع بزرگ علمای بلاد شرکت و حضور پیدا می کند. چون وی مورد احترام خاص مراجع و روحانیون بوده، جلسات بسیاری از طرف مراجع و علما، در منزل محل سکونت ایشان تشکیل می گردد.

● فقیه مجاهد حضرت آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در مورخ 1346/04/16 (28 ربیع الأول 1387) به مناسبت حمله رژیم اشغالگر صهیونیستی به شهرهای جنوب لبنان در سال 1967 میلادی، اقدام به صدور فتوایی می کند و در آن با صراحت حکم

ص: 109

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 137.

به حرمت شرعی و ممنوعیت هرگونه رابطه با رژیم غاصب صهیونیستی می دهد. بدون تردید این فتوا یکی از بی سابقه ترین فتاوی شرعی قرن معاصر به شمار می آید. بخشی از این فتوا با این عبارات رسا آمده است: «باید از هر گونه ارتباط با اسرائیل و عمال آن [یهودیان] خودداری کنند بر قاطبه مسلمین لازم است الفت و دوستی و معامله و معاشرت با کفار خاصه اسرائیلی ها که جوانان و مسلمین را به خاک و خون می کشند و با اشغال متجاوزانه شهرهای مسلمین اعراض و نوامیس آنان را هتک می کنند به کلی ترک و از این راه و هم از طریق کمک و اعانت به آسیب دیدگان مسلمین که به هر نحو مقدور است انزجار خود را علیه اسرائیل و متجاوزین به

حقوق مسلمین اعلام کنند»⁽¹⁾ گرچه این فتوا موجب بازداشت چند ساعته ایشان شد اما مجاهدتهای ایشان تا روزهای پایانی زندگی در همه عرصه ها ادامه داشت⁽²⁾

● رژیم فاسد پهلوی در راستای سیاست وابستگی به بیگانگان و اسلام زدایی از جامعه دینی اقدام به ورود گوشت منجمد با ذبح غیر اسلامی می کند. آیت الله معظم با آگاهی از این سیاست غیر دینی . شرعی، هوشیارانه و مسئولانه به عنوان یک مرجع بزرگ دینی فتوا به حرمت خرید و فروش این گونه گوشت ها می کند. در نتیجه با توجه به کثرت مقلدین در استان خوزستان و

ص: 111

1- همان ، مقدمه، 117.118.

2- دوانی، علی نهضت روحانیون ایران، 246/5-247.

دیگر شهرهای کشور امکان توزیع این گوشت ها در خوزستان برای دستگاه ظالم حکومت پهلوی فراهم نمی شود و این مسئله برای حکومت خیلی گران تمام می شود.⁽¹⁾

این همراهی های بی دریغ و موضع گیری های روشن موجب شد تا سال 1344 شمسی، رژیم پهلوی از ترس همسویی روزافزون وی با حضرت امام خمینی لاله حتی با صدور مجوز ویزای زیارت عتبات ایشان نیز مخالفت و از زیارت عتبات عالیات وی ممانعت به عمل آورد.⁽²⁾

ص: 112

1- مهدوی، سید مصلح الدین، ارمغان اصفهان، 78.

2- آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی به روایت اسناد ساواک، مقدمه، 23.

یکی از ارکان پیوستگی و وابستگی پایدار و استوار میان عالمان بزرگ دینی و عموم مردم، خدماتی است که آنان در جهت خدمت گذاری خالصانه و صادقانه به طبقات مختلف به ویژه محرومان جامعه انجام داده اند. این خدمات نماد بسیار شایسته و خدا پسندانه ای است که برای دیگر انسان های خیر و نیکوکار درس آموز است آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در طول حیات معنوی خود خدمات مردمی و عمومی ارزشمندی انجام داده که تنوع، تکثر و تعدد آنها سبب گردید تا از این فقیه و عالم بزرگوار چهره ای ماندگار در اذهان و خاطرات عموم مردم به ویژه مناطق کم

ص: 113

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 154144.

برخوردار و مناطقی که اغلب از این خدمات بهره مند شده اند، به یادگار بماند. اکنون به برخی از این خدمات اشاره می شود.

الف: خدمات عمرانی

1. تأسیس مدرسه علمیّه مشهور به دارالعلم آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در اهواز. به میمنت روز نیمه شعبان 1387 = 1346/08/27.
2. تأسیس مدرسه علمیّه حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) در رامهرمز.
3. تأسیس مدرسه علمیّه و حسینیه آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در منطقه کیان شهر اهواز.
4. تأسیس دبستان و دبیرستان دخترانه اسلامی در اهواز.
5. تأسیس مدرسه علمیّه، مسجد و منزل روحانی مسجد در زمینی به مساحت پنج هزار متر مربع در شهرستان یاسوج.

ص: 114

6. ساخت حدود چهل مسجد در فرمانداری شهرستان کهگیلویه و بویر احمد.

7. ساخت مسکن برای طلاب ساکن اهواز که در سیل معروف سال 1340 ه.ش، خانه -های آنان ویران شده بود.

8. تأسیس درمانگاه حجّتیّه در خیابان سروش اصفهان (1).

9. تأسیس رادیولوژی مهدیّه در اصفهان.

10. ساخت مسجد الرّضا در دروازه شیراز اصفهان.

11. تأسیس مدرسه علمیّه امامیه در خمینی شهر.

12. تأسیس مدرسه علمیّه مشکاتیّه در خمینی شهر.

13. تأسیس مدرسه علمیّه ریاضی به نام

ص: 115

1- همان 153.151 برای فهرستی از برخی خدمات مستقل آیت الله معظم (قدس سره) در اصفهان به این منبع مراجعه کنید.

مرحوم حاج شیخ ابراهیم ریاضی در نجف آباد.

14. ساخت مسجد المهدی عجل الله در هزار جریب اصفهان.

15. کمک به بازسازی خانه های آسیب دیدگان سیل قریه «آشن» (از توابع مهردشت علویجه اصفهان).

16. ساخت مسجد شاهین شهر.

17. تأسیس مؤسسه فرهنگی - تبلیغاتی آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) در سال 1353 ه.ش.

18. ساخت مسجد و حمام در محله کنگاز از محله های خوراسگان اصفهان.

19. ساخت مسجد حضرت حجت (عجل الله تعالی فرجه الشریف) در ترجم البرود روستای هاردنگ از روستاهای لنجان علیای استان اصفهان. (1)

ص: 116

1- مهدوی، سید مصلح الدین، ارمغان اصفهان، آثار خیریه فراوانتری را در این کتاب از 4448 مطالعه کنید.

ب: خدمت رسانی به مدرّسان فضلا و طلاب حوزه علمیه

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) زندگانی شخصی، طلاب، مدرّسان کارکنان و حتی خدمتکاران حوزه علمیه را کاملاً مورد توجه داشته و هیچگاه از آنان بیخبر نبودند. از آغاز حضور در اهواز مرتب شهریه ای مقرر برای طلاب بهبهان، رامهرمز و اهواز برقرار کرده بودند. و مدرسه علمیه دارالعلم اهواز را با تمام امکانات برای آنان بنا کرده و از هنگامی که به اصفهان تشریف برده بودند برای طلاب اصفهان، همایون شهر، نجف آباد و

شهرکرد شهریه ای مقرر فرموده بودند. حتی طلاب بهبهانی ساکن قم را نیز ماهیانه، مورد تقدیر قرار می دادند. همچنین جمعی از طلاب ایرانی ساکن نجف اشرف که سال 1350 ه.ش = 1391 ه.ق به حکم اجبار از آنجا بیرون شده و در قم ساکن

بودند نیز از کمک مرحوم آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) بهره مند بودند. (1)

پ: تأسیس بنیادهای اسلامی با هدف ترویج مکتب اسلام و نیروسازی

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) با الهام از الگوهای اسلامی و با هدف حفظ و ترویج مکتب اصیل اسلامی و با هوشمندی و دقت نظر در امور جاری جامعه، در قالب امور خیریه، اقدام به تأسیس دبستان و دبیرستان دخترانه اسلامی در اهواز می نمایند که برای دوشیزگان و بانوان از هر جهت اصول اسلامی رعایت می شد. تأسیس مؤسسه فرهنگی. تبلیغاتی در زمینی به مساحت 700 متر مربع که به هزینه خیر نیک اندیش خوزستانی حاج عباسعلی فتحی، بنا شده و شامل سالن های سخنرانی، تبلیغات، کلاس درس

ص: 118

1- همو، همان، 26 و 27.

ت: توجه جدی و مستمر به مسأله تبلیغ دین

آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) به موضوع وعظ و تبلیغ مباحث و مسائل دینی و آموزه های روایی حضرات معصومین (علیهم السلام) با دعوت از خطبای دانشمندان، به صورت جدی و با برنامه ریزی فوق العاده اهمیت می داد و آن را بهترین روش مقابله با تبلیغات دشمن می دانستند. به همین منظور از نخستین دوره حضور خود در بهبهان و پس از برگشت از نجف اشرف در نخستین هجرت علمی، اقامه نماز جماعت (اغلب در هر سه وقت) و در ادامه آن دعوت از خطبای فهیم، دانشمندان و آگاه به مسائل روز هم چون

ص: 119

1- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 151.

حجج اسلام آقایان شیخ محمد شریف رازی (رحمه الله)، شیخ محمد تقی فلسفی (رحمه الله)، شیخ احمد کافی (رحمه الله)، شیخ علی دوانی (رحمه الله) و فخر المحققین استهباناتی (رحمه الله) و دیگران در همه ادواری که در حوزه های درس و بحث خود را تشکیل می داد، جهت مقابله با دشمن و روشن گری دینی، سیاسی، اخلاقی و اجتماعی در بهبهان، رامهرمز، اهواز و اصفهان اقدام می ورزید.

در اقامه مجالس عزاداری و سوگواری ایام شهادت ائمه ائمه معصومین (علیهم السلام) به ویژه حضرت اباعبدالله الحسین (علیه السلام) همت والا و سعی بلیغ می نمود و همیشه به همگان به ویژه شاگردان خود توصیه می فرمود که در مجالس روضه اباعبدالله الحسین (علیه السلام) بسیار زیاد شرکت کنند و در حد توان ترک

صورت منظم و مستمر عده ای از روحانیون را در ایام تبلیغی خاص مانند ماه مبارک رمضان و ماه های محرم و صفر همراه با مقرری ویژه به مناطق مختلف شهری و روستایی اعزام می نمودند. (1)

از جمله دیگر اقدامات بسیار مؤثر و به هنگام ایشان در مسأله تبلیغ فرستادن سریع و بدون تأخیر روحانیون و مبلغین توانا و آگاه به مباحث و مسائل دینی به روستاهای خوزستان بود که مورد تهاجم فرهنگی اعضای فرقه ضالّه و منحرف بهائیت قرار گرفته بودند، یاد نمود. (2)

ص: 122

1- همان، 26.

2- همان، 26.

آیت الله العظمی آقا میرسید علی موسوی بهبهانی در شب یکم آذر ماه سال 1354 (هجدهم ذی القعدة سال 1395) در 92 سالگی در بیمارستانی در اهواز(1) چشم از جهان فرو بست و به رحمت رضوانی و ملکوت رحمانی پیوست و طبق وصیت خود(2) در مدرسه علمیّه مبارکه دارالعلم در کنار فرزند دلبندهشان در اهواز به خاک سپرده شدند. حتی طبق نقل نماینده آیت الله العظمی گلپایگانی (رحمه الله) در ایذه جناب حجة الإسلام سید مصطفی هاشمی، دولت عراق

ص: 123

-
- 1- آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی (قدس سره) به روایت اسناد ساواک، 298.
 - 2- دوانی، علی شرح حال، آثار و افکار آیت الله، بهبهانی، 276. (ماجرای خواندنی این وصیت را در این منبع مطالعه بفرمائید.)

آمدگی خود را جهت تدفین آیت الله معظم (قدس سره) در عتبات عالیات در رادیو بغداد اعلام کرده بود(1). اما بر اساس وصیت آن مرجع بزرگوار (قدس سره) در دیار مألوف و مأنوس خود چهره در خاک کشید.

بعضی از رسانه های خبری جهان در تاریخ 1354/09/01 (هجدهم ذی القعدة 1395)، خبر رحلت آیت الله العظمی بهبهانی (قدس سره) را به عنوان یکی از چند رهبر مذهبی ایران، که به دلیل مخالفت با رژیم شاهنشاهی و شرکت در راهپیمایی بازداشت شده بود، اعلام کرد. (2)

در پی اعلام این خبر تأسف آور و تألم برانگیز، حوزه های علمیه تهران، قم،

ص: 124

1- آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی به روایت اسناد ساواک، 302 .

2- همان، 299 .

اهواز، مشهد(1) اصفهان(2) و دیگر شهرها تعطیل و سیل جمعیت به طرف اهواز سرازیر شد. رؤسای سفاک ساواک قم و اهواز، سراسیمه طی تلگراف هایی به سازمان ساواک تهران خبر رحلت علامه فقیه و خطرات این موضوع را یادآوری کردند.(3)

در تشیع جنازه جمعیتی بالغ بر یک صد هزار نفر از اکثر شهرهای مختلف ایران حضور یافته و شهر اهواز به ماتم سرایی بزرگ شبیه روزهای تاسوعا و عاشورای حسینی(علیه السلام) تبدیل شده بود.

ص: 125

1- همان، 300 .

2- دوانی، علی، شرح حال، آثار و افکار آیت الله بهبهانی، 277.

3- آیت الله العظمی میرسید علی موسوی بهبهانی به روایت اسناد ساواک، 296 و 298 .

مجالس ختمی نیز در سراسر ایران از جمله در مسجد جامع گوهرشاد مشهد (1) و در مسجد جامع ایذه به دستور آیت الله العظمی گلپایگانی (رحمه الله) (2) برگزار شد.

در چهلمین سالگرد ارتحال ملکوتی آن مرجع بزرگ جهان تشیع، مراسم با شکوهی در حوزه علمیه دارالعلم آن شخصیت والا مقام برقرار و از اکثر شهرهای کشور علما، دانشوران

، محققان، مدرّسان و مبلغان فراوانی شرکت نمودند و نمایندگان مراجع تقلید عظام از شهرهای قم، مشهد، تهران و اصفهان به رسم تکریم و تعظیم از این فقیه عالی قدر حضور به هم رسانیدند و با ارسال پیام مراتب و فضائل علمی و

ص: 126

1- همو، همان، 300 .

2- همو، همان، 302 .

زحمات و خدمات آیت الله معظم را یادآور شدند.

ناگفته و نانوشته نماند که هم اکنون مرقد این عالم پارسا و مرجع دینی پرهیزکار، و خدمت گذار دین مقدس اسلام و مذهب شیعه امامیه و مکتب اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام)، زیارت گاه عموم طبقات و اصناف مردم شریف، مؤمن و متدین استان خوزستان است.

عاش سعيدياً و مات سعيدياً، و حشره الله مع أجداده الإئمة المعصومين والصالحين من

العلماء الربانيين. آمين

ص: 127

1. جعفری، محمد تقی، (1398 ش)، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، تهران، ناشر؛ دفتر نشر فرهنگ اسلامی .
2. حسینی کوه کمری، آقا سید محسن، (1398 ش)، رساله امامت، به کوشش مهدی شریعتی، قم، مکتبه الشہید شریعتی.
3. دوانی، علی، (بی تا)، نهضت روحانیون ایران، تهران، انتشارات مؤسسه خیریه و فرهنگی امام رضا(علیه السلام).
4. -، -، (1378 ش)، شرح حال، افکار و آثار آیت الله بهبهانی، تهران، مرکز فرهنگی نشر قبله.

5. رازی، محمد شریف، (1352ش)، گنجینه دانشمندان، تهران کتابفروشی اسلامیّه.

6. شفیعی، سیّد علی، (1393ش)، گذری بر زندگانی استاد علامه محقق آیت الله العظمی

حاج سید علی موسوی بهبهانی، اهواز، نشر ناجی جزائری.

7. شفیعی، سیّد علی، سخنرانی در 29 آبان سال 1394 در مراسم چهلمین سالگرد علامه

بهبهانی (قدس سره) در دارالعلم اهواز.

8. شهید ثانی، زین الدّین بن علی، (1409ق)، منیة المرید، به کوشش رضا مختاری، قم، مکتبة الإعلام الإسلامی.

9. مجیدی کرایبی، نور محمّد، (1378ش)، تاریخ شهرستان بهبهان، تهران، ناشر به آفرین.

10. مهدوی، سیّد مصلح الدّین، (1394ش)، ارمغان اصفهان در شرح حال علامه بهبهان از مفاخر فقها و مراجع عالی قدر شیعه، اهواز،

نشر ناجی جزائری .

11. مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، (1394ش)، آیت الله العظمی میر سیّد علی موسوی بهبهانی (قدس سره) به روایت

اسناد ساواک،

تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات .

12. مواساتیان، ماندنی، (1386ش)، «گفتاری درباره آیت الله بهبهانی (قدس سره) و کتاب مصباح الهدایة»، فصلنامه سفینه، (سال پنجم شماره 15).

13. موسوی بهبهانی، میر سیّد علی، (1422ق)، الفوائد العلیّة، تحقیق سیّد محمّدرضا شفیعی، قم، نشر زین (دار زین العابدین).

ص: 131

یادداشت

.....

ص: 132

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه موفق به تولید نرم‌افزارهای تلفن همراه، کتاب‌خانه‌های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارک امام علیه السلام پشتیبانی می‌شود.

برای خدمت‌رسانی بیشتر شما هم می‌توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می‌دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک می‌گوییم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه‌ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

